

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

MUKÂTİL B. SÜLEYMAN'IN TEFSİRİNDE İLK
MUHATAPLAR
-ÂL-İ 'İMRÂN SURESİ ÖRNEĞİ-

Tezli Yüksek Lisans Tezi

FATIMA ERGÜN

Ankara, 2022

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

MUKÂTİL B. SÜLEYMAN'IN TEFSİRİNDE İLK
MUHATAPLAR
-ÂL-İ 'İMRÂN SURESİ ÖRNEĞİ-

Tezli Yüksek Lisans Tezi

Fatıma Ergün

Prof. Dr. Halis Albayrak

Ankara, 2022

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

**MUKÂTİL B. SÜLEYMAN'IN TEFSİRİNDE İLK MUHATAPLAR
-ÂL-İ 'İMRÂN SURESİ ÖRNEĞİ-**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Halis Albayrak

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

1- Prof. Dr. Halis Albayrak

2- Prof. Dr. İsmail Çalışkan

3- Prof. Dr. Mevlüt Eren

Tez Savunması Tarihi

14.06.2022

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Halis Albayrak danışmanlığında hazırladığım “Mukâtil b. Süleyman’ın Tefsirinde İlk Muhataplar -Âl-i ‘İmrân Suresi Örneği- (Ankara, 2022)” adlı yüksek lisans tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 14.06.2022

Adı-Soyadı ve İmza

Fatıma Ergün

İÇİNDEKİLER	I
KISALTMALAR	IV
ÖNSÖZ	V
GİRİŞ	1
01. Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
02. Yöntem ve Kaynaklar	5
03. Söz-Anlam-Muhatap İlişkisi	9
04. Mukâtil b. Süleyman'ın Muhatap Belirleme Yöntemleri	11
BİRİNCİ BÖLÜM: MUKÂTİL B. SÜLEYMAN'IN TEFSİRİNDE ÂL-İ 'İMRÂN SURESİNİN İLK MUHATAPLARI: BİREYLER	
1. Doğrudan Muhatap Olan Bireyler	15
1.1. Hz. Muhammed/Nebî	15
1.1.1. Emir Kipi	16
1.1.2. Nehiy Kipi	17
1.1.3. II. Tekil Şahıs Eki	18
2. Dolaylı Muhatap Olan Bireyler	20
2.1. Mümin Bireyler	20
2.1.1. Hz. Muhammed/Nebî	20
2.1.1.1. Ayetlerdeki Bir İfadeyi Muhammed'e Atfederek	21
2.1.1.2. Muhammed'i Olayın Yaşayanları Arasında Bahsederek	24
2.1.1.3. Diğerlerinin Bahsettiği Birey Olarak Muhammed	26
2.1.2. Nebî'nin Yakınındaki Bireyler	27
2.1.3. Peygambere Soru Soran/Tepki Veren Bireyler	29
2.1.4. Yahudiliğe Davet Edilen Bireyler	30
2.1.5. Yahudilerin Mümini Olan Birey	30
2.1.6. Tövbe Eden Bireyler	31
	I

2.1.7. Medineli Mümin Bireyler	31
2.1.8. Bedir'deki Mümin Birey	32
2.1.9. Uhud'daki Mümin Birey	33
2.2. Yahudi Bireyler	33
2.2.1. Ka'b b. el-Eşref, Malik b. ed-Dayf ve Vehb b. Yehûza	34
2.2.2. Yahudi Finhas	34
2.2.3. Yahudi Hurmele'nin iki oğlu: Asbağ ve Rafi'	34
2.3. Kafir/Müşrik Bireyler	34
2.3.1. el-Ahnes b. Şerîk	34
2.3.2. Ebû Cehl	35
2.3.3. Ebû Sufyân	35
2.3.4. Uhud'da Hâlid b. Velîd	36
2.4. Hristiyan Bireyler	36
2.5. Mürted Bireyler	37
2.6. Münafık Bireyler	37
2.7. Tarihi Olaylarda Bahsedilen Bireyler	38

İKİNCİ BÖLÜM: MUKÂTİL B. SÜLEYMAN'IN TEFSİRİNDE ÂL-İ 'İMRÂN SURESİNİN İLK MUHATAPLARI: GRUPLAR

1. Doğrudan Muhatap Olan Gruplar	41
1.1. Mümin Gruplar	41
1.1.1. Kafirleri Veli Edinen Müminler	42
1.1.2. Ehl-i Kitaba Karşı Müminlerden İstenen Dua	42
1.1.3. Medineli Müminler: Evs ve Hazrec Kabilesi	42
1.1.4. Yahudiliğe Davet Edilen Müminler	43
1.1.5. Abdullah b. Selâm ve Arkadaşları	44
1.1.6. Bedir ve Uhud'a Katılmış Müminler	44

1.1.7. Bir Kültür Üzerine Uyarılan Müminler	47
1.1.8. Ümmet: Hz. Muhammed'in Yanındakiler	47
1.2. Yahudi Gruplar	48
1.2.1. Benî Kaynuka' Yahudileri	48
1.2.2. Dinlerini Üstün Gören Yahudiler	48
1.3. Hristiyan Gruplar	49
1.4. Ehli Kitap (Genel Olarak)	50
1.5. Münafık Gruplar	50
1.6. Kafir Gruplar	51
2. Dolaylı Muhatap Olan Gruplar	51
2.1. Mümin Gruplar	51
2.2. Kafir/Müşrik Gruplar	51
2.3. Yahudi Gruplar	52
2.3.1. Yahudi Reisleri	52
2.3.2. Yahudilerin Aşağı Tabakası	52
2.3.3. Kafir Olarak Nitelenler	53
2.4. Hristiyan Gruplar	53
2.5. Ehli Kitap (Genel Olarak)	54
2.6. Münafık Gruplar	54
2.7. Mürted Gruplar	54
2.8. Başka Din Mensupları	55
2.9. Diğer Gruplar: Bizans ve Farşlılar	55
SONUÇ	56
KAYNAKÇA	59
ÖZET/ABSTRACT	60

KISALTMALAR

AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: Bin, ibn
Bkz./bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
ed.	: Editör
Hız.	: Hazreti
ö.	: Ölüm
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfalar
Tah.	: Tahkik eden
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Terc.	: Tercüme eden
UÜİFD	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

ÖNSÖZ

Kur'an asırlardır Müslümanlara hitap eden bir kitaptır. Ancak ayetler vahiy döneminde söylenmiş sözlerdir. Bu sözlerin söylendiği kişi ve kişilere ilk muhataplar, o sözlerden kendisine anlamlar çıkaran kişilere de vahiy döneminden sonraki muhataplar diyebiliriz. Çalışmamda Kur'an'ın ilk muhataplarını yani sözlerin söylendiği kişi ve kişileri daha iyi tespit edebilmek için tefsirinde bağlamı merkeze koyan ve nüzul dönemine çok yakın bir dönemde yaşamış Mukâtil b. Süleyman'ın tefsirini inceledim.

Halis Albayrak hocamın yüksek lisans derslerine bir ayeti tüm tefsirlerden inceleyerek giderdik ve derste bunlar üzerine konuşurduk. O derslerde Kur'an'ın muhatapları konusunda benim için en çok dikkati çeken tefsir Mukâtil'in tefsiri olurdu. Onun tefsirinde sözlerin anlamları kısa ve açık, muhatapları ise çok belirgindir. Hatta diğer tefsirler herhangi bir kişiden bahsetmezken bile Mukâtil, anlamı önceki veya sonraki ayetlerde zikrettiği muhataplara götürmüştür. Çünkü onun için ayetler bir olay örgüsü içindedir. Sadece kişi ve kişiler değil, bazen o dönemin kültürünü, siyasi meselelerini, ekonomik meselelerini de muhatap olarak görmüştür. Onun tefsirini seçme sebebim onun bağlam konusunda gösterdiği bu hassasiyet sebebiyledir.

Çalışmamda Mukâtil b. Süleyman'ın *et-Tefsîru'l-Kebîr* isimli eserinde Mukâtil'in belirlediği muhatapları inceledim. Uyguladığı yöntemleri, ayetler arası kurduğu ilişkileri ve belirlediği muhatapların kendine özgü niteliklerini detaylı olarak incelemek için çalışma alanımı bir sure seçerek sınırladım. Muhatap kitlesi geniş olduğu için, Medine döneminde inmiş Âl-i 'İmrân suresini seçtim. Çalışmanın birinci bölümünde tekil olarak hitap edilmiş yahut kendisinden dolayı bahsedilmiş bireyleri, ikinci bölümde de doğrudan yahut dolaylı olarak hitap edilen grupları inceledim. Bu inceleme ışığında Mukâtil'in suredeki tüm ayetlerde muhataplarını belirlediği sonucuna ulaştım.

Öncelikle tez dönemimde bana maddi olarak destekte bulunan Türkiye Diyanet Vakfı'na Lisansüstü Akademik Bursu için teşekkür ederim. Çalışmamı hazırlamadan önce bana kaliteli dersler veren, alana ilgimi artıran, çalışma şevkleriyle örnek olan; bana sormayı, eleştirmeyi, değerlendirmeyi, felsefi düşünmeyi öğreten Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı'ndaki tüm hocalarıma teşekkürü borç bilirim. Fakültede derslerine girdiğim günden beri Kur'an ilimleriyle beraber felsefeye, tarihe, sosyolojiye, siyasete merakımı artıran tez danışmanım Prof. Halis Albayrak'a, bakış açımı genişlettiği için, tüm eksiklerime rağmen tezime her zaman destek olduğu için şükranlarımı sunuyorum. Son olarak eşime, anneme ve babama bana her zaman inandıkları için teşekkür ederim.

GİRİŞ

01. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Kur'an'ı okuyan herkes onun sözgelimi bir roman gibi olmadığını fark etmiştir. Baştan sona anlamı bütün bir manzum eser değildir. Sure diye adlandırdığımız belli başlıklar altında bir araya gelen ayetler daha çok konuşuyor gibidirler. Bazı yerlerde kıssalar anlatılır, bazı yerlerde uyarı yapılır, bazı yerlerde müjde verilir, bazı yerlerde tehdit edilir, bazı yerlerde teselli edilir. Sureler bile kendi içinde bir bütün değildir. Aynı suredeki ayetler iman, gayb, peygamberler, savaşlar, kafirler gibi farklı konulardan da bahsedebilir. Bazı ayetler *de ki* diye tekil bir emirle başlarken bazı ayetler *ey iman edenler* diye çoğul bir nida ile başlar. Bütün bunlar bize Kur'an'ın bir konuşma olduğunu gösteriyor. O 23 sene boyunca belli soru ve sorunlar üzerine oluşmuş ve muhataplarına hitap etmiştir.¹ Fakat asıl sorumuz şu: Kur'an kime hitap ediyor?

Araştırmamızda bu sorunun cevabını Kur'an'ın nüzul dönemine en yakın tefsiri seçmek istedik. Dönemi daha iyi anlamak için o tarihlere yakın olması gerekiyordu. Aynı zamanda bize Kur'an hitabının muhataplarını anlamamız için ayetlerin iniş sebeplerini de içeren bir tefsir olmalıydı. Aradığımız her iki şartı da sağladığı için Mukâtil b. Süleyman'ın (ö.150/767) *et-Tefsiru'l-Kebir* isimli eserini seçtik. Günümüze ulaşmış², baştan sonra yazılmış en eski tefsir ve en önemlisi tefsirinde ayetlerin muhataplarıyla ilgili konuya çok önem vermiş. Müfessir Kur'an'ın sözlü bir metin olduğunun farkındadır. Bu yüzden tefsirinde Kur'an'ın kime/kimlere hitap ettiği açıktır.

Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman el-Ezdî el-Horasânî el-Belhî, Horasan'ın Belh şehrinde doğup büyüdü. İlim tahsiline de burada başlayıp Horasan'ın diğer bir şehri olan

¹ Süleyman Gezer, "Kur'an'ın Anlaşılmasında Sözlü Hitabın Rolü" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2007), s. 228.

² Mukâtil b. Süleyman, *et-Tefsiru'l-Kebîr*, Hamidiyye Kütüphanesi,58; Feyzullah Efendi Kütüphanesi,79; Köprülü Kütüphanesi,143; Serez Kütüphanesi,245; Hasan Hüsnî Kütüphanesi,17; III. Ahmet Kütüphanesi, 74; Topkapı Sarayı Emanet, 565. Hüseyin Çelebi, 27. Toplamda 8 nüshadan sırasıyla ilk 7'si İstanbul'da, sonuncusu Bursa'dadır.

Merv’de devam etti. Aynı zamanda burada evlendi. Sonra Basra ve Bağdat’ta ders görüp ders verdi. Son olarak 150/767 senesinde Basra’da vefat etti.³ Günümüze ulaşmış üç eseri de tefsir alanında kaleme alınmış ilk eserlerdir. İlki bu araştırmada incelediğimiz tefsir olan *et-Tefsîru ‘l-Kebîr*’dir. İkincisi 500 ahkam ayetini açıkladığı eseri *Tefsîru Hamsi Mie Âyetin Min’el-Kur’ân’il-Kerîm*’dir. Son eseri ise Kur’an’daki eş anlamlı kelimelerle, sesteş kelimeleri incelediği eseri *el-Vücûh (Eşbâh) ve ‘n-Nezâir*’dir. Bu üç eser dışında İbn Nedîm’de (ö. 385/995) 9 eser ismi daha zikredilmiştir. Bunların da biri hariç hepsi Kur’an ilimleri hakkında yazılmış eserlerdir.⁴

Hakkında söylenmiş sözlerin ortası yoktur. Ondan ya çok iyi bahsedilmiş ya da çok sert eleştirilmiştir. Teşbih ve tecsim fikrini savunduğu iddia edilmiştir ancak eserlerinde bu fikirleri benimsediğine dair bir yorumuna rastlanmamıştır.⁵ Zeydî ve Mürcî olduğu iddia edilmiştir ancak ilgili ayetlerde böyle bir mezhep tutuculuğuna da rastlanmamıştır.⁶ Sert eleştirilerin çoğu isnat eksikliği hakkındadır.⁷ Çünkü Mukâtil isnadın en önemli şart sayıldığı bir dönemde eserlerinde senet zikretmemiştir. Raviler konusunda da bazı tutarsızlıkları vardır ama ne var ki Mukâtil hakkında en kapsamlı eseri hazırlayan Mahmut Şehhâte, müfessirin aktardığı rivayetlerin çoğunu Sahih’de veya sünenlerde gördüğünü söylemiştir.⁸ Öte yandan Mukâtil’den övgü dolu bahsedenlerin ortak noktası da onun tefsirciliğidir. Örneğin İmam Şafi’î “Her kim tefsirde derya olmak isterse, o Mukâtil b. Süleyman’ın ortaya koyduklarına muhtaçtır.” demiştir. Sufyân b. Uyeyne’nin aktardığı bir konuşmada Mukâtil hakkında “Eğer onun söyledikleri bir ilimse ondan daha alim olabilir mi bilmiyorum.” denilmiştir. Abdullah b. Mübarek’ten

³ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, tah. A. Mahmut Şehhâte (Beyrut: Dâru İhyâ’it-Turâs, 2002), c.1 ss. 30-33.

⁴ 1. *Nevâdiru ‘t-Tefsîr*, 2. *en-Nâsih ve ‘l-Mensûh*, 3. *er-Reddu ‘Ale ‘l-Kaderiyye* (Şehhâte bu 3 eser hakkında yok hükmündedir demiştir. Bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, c. 5 s. 72.), 4. *el-Aksâmu ve ‘l-Luğât*, 5. *el-Âyâtü ‘l-Muteşâbihât*, 6. *Kitâbu ‘l-Kiraât*, 7. *el-Cevâbât fi ‘l-Kur’ân*, 8. *et-Takdîm ve ‘t-Te’hîr*, 9. *Muteşâbihu ‘l-Kur’ân*. Bkz. İbn Nedîm, *Fihrist*, tah. İbrahim Ramazan (Beyrut: Daru’l-Marife, 1997), s.222.

⁵ İbrahim Çelik, “Kur’an’da Haberî Sıfatlar ve Mukâtil b. Süleyman’a İsnad Edilen Teşbih Fikri,” *UÜİFD*, 2:2 (1987), ss. 151-159.

⁶ M. Fevzi Hamurcu, *Mukâtil b. Süleyman ve İlk Fikhî Tefsîr*, (Ankara: Fecr, 2009), ss. 77-81.

⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *et-Tehzîbu ‘t-Tehzîb*, (Hindistan: el-Maârif’in-Nizamiye, 1908), c. 10, ss. 280-284.

⁸ Mukâtil, *Tefsîr*, c. 5 s. 51.

nakledilen bir cümle de Mukâtil'in durumunu özetler niteliktedir. O "Bu ne kadar büyük bir ilim, keşke bu ilmin bir de isnadı olsaydı." demiştir. Ahmed b. Hanbel'e Mukâtil hakkında sorulduğunda "Tefsirde Mukâtil'den daha alim birini görmedim fakat rivayete değer hiçbir şey bulamadım" demiştir.⁹

Mukâtil'in tefsiri, erken dönem eserlerinden olduğu için alandaki birçok ilki gerçekleştirmiş bir eserdir. Baştan sona ayetleri açıklayan en eski tefsirdir. Bu konuda Şehhâte'ye göre, Mukâtil'den öncekiler ayet ayet Kur'an'ı tefsir etmek gibi bir yöntem kullanmıyordu.¹⁰ Sadece rivayetleri nakledip müşkil ayetleri açıklıyorlardı. Ona göre bu durum Sa'îd b. Cubeyr (ö.94/713) ile Mucahid'in (ö.103/721) tefsiri için de geçerlidir.¹¹ Yani Mukâtil'in tefsiri nüzul dönemine yakınlığı ve tamamlanmış en eski tefsir olma özelliği ile öne çıkmış bir eserdir. Bize göre en çarpıcı özelliği bu değildir. Onun tefsiri ayetlerin iniş sebeplerine verdiği önemle diğer bütün tefsirlerden farklıdır. Tefsirinde bağlam en ön plandadır ama aynı zamanda da bağlamı sade ve açık bir şekilde ortaya koyar. Ona göre her sözün bir söylenme anı ve sebebi olduğu gibi her ayetin de inme anı ve sebebi vardır. Örneğin "كَلَّا إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَّاظٍ Hayır! İnsan çizgiyi aşar" ayetindeki insan kelimesine doğrudan "yani Ebû Cehl" demiştir. Çünkü o yemesinde, içmesinde, giyiminde haddi aşan biriydi der.¹² Tefsirinde ayetin hitap ettiği kişi/kişileri açıkça ifade etmiştir. O yüzden ayetlerin muhatapları konusunda inceleme alanımız bu tefsir olmuştur.

Araştırmamızda bir sure örneği üzerinden detaylı bir inceleme yapmak istedik. Bu sebeple Medenî bir sure olan Âl-i 'İmrân suresini seçtik. Bu sureyi seçme sebebimiz birbirinden farklı en geniş muhatap çeşitliliğine sahip surelerden biri olmasıydı. Mekkî surelerde sadece Mekkeli kafirler ve müminler gibi kitle olarak geniş olsa da çeşitlilik olarak az bir muhatapla karşılaşırız. Fakat Medenî surelerde ise hem Mekkeli kafirler ve

⁹ Mukâtil, *Tefsîr*, c. 5 s. 51.

¹⁰ Burada Şehhâte, İbn Nedim'in Ferrâ hakkındaki bir rivayetini aktarıyor. Rivayete göre Ferrâ'dan önce ayet ayet Kur'an'ı kimse böyle tefsir etmedi. Mukâtil, Ferrâ'dan da 6 sene önce vefat etmiş daha önceki bir müfessir olduğu için böyle bir kanaate ulaştığını düşünüyoruz. (İbn Nedim, *Fihrist*, s.66.)

¹¹ Mukâtil, *Tefsîr*, c. 5, s. 64.

¹² Mukâtil, *Tefsîr*, c. 4, s. 762.

müminler hem de Medine’de yaşayan Evs ve Hazrec kabileleri, Yahudiler, Medine’ye gelen Hristiyanlar da muhataplar arasındadır. Âl-i ‘İmrân suresi de en uzun Medenî sureler arasında muhatap zenginliğine sahip bir suredir. 200 ayettir. Mukâtil’e göre istisnasız bütün ayetleri Medine döneminde inzal olmuştur. Tefsir çalışmalarında Bakara suresinde Yahudilere, Âl-i ‘İmrân suresinde ise Hristiyanlara ağırlık verildiği söylenir¹³ ancak Mukâtil’in tefsirinde durum böyle değildir. 200 ayetlik surede 32 ayeti Hristiyanlara atfetmişken, Yahudilere atfettiği ayet sayısı 47’dir. Genel itibariyle konular, Necrân Hristiyanlarıyla münazara, Yahudilerle olan ilişkiler, Bedir Savaşı, Uhud Savaşı, Uhud’da yerlerini terk edenler, Mekke kafirleri, münafıklar ve en fazla da müminler hakkındadır.

آلِ عِمْرَانَ tamlamasındaki آل aile demektir, ‘İmran ise özel isimdir. Manası ‘İmran ailesi demektir. Surenin 33. ve 35. ayetlerinde bu isim 2 defa zikredilir. Mukâtil 33. ayetteki ‘İmran kelimesine Musa ve Harun’un babası anlamı verirken 35. ayetteki ‘İmran kelimesine Meryem’in babası ‘İmran b. Mâsân der.¹⁴ Kur’an’da ع-م-ر kökünün semantik analizi üzerine araştırma yapan Ayşenur Özeri, ‘İmrân kelimesinin özel isim olarak kullanıldığını ancak kökeniyle ilgili bir netlik olmadığını söylemiştir. Ancak Musa’nın babası olarak İbranice kaynaklarında ‘Amram diye geçer ve “övülmüş halk”, “yüce olanın soyundan”, “en yücenin akrabaları” gibi anlamlarda kullanılmıştır. Yazara göre bu ayetlerdeki ‘İmran lafzı, bahsi geçen peygamberlerin övülmüş bir soydan geldiklerine vurgu yapmıştır.¹⁵

¹³ Emin Işık, “Âl-i İmrân Suresi,” *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.2, s.307.

¹⁴ Mukâtil, *Tefsîr*, I, ss.71-72.

¹⁵ Ayşenur Özer, “Kur’an’da ‘A-M-R Kökünün Semantik Analizi” (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2020), ss.24, 59 ve 62.

02. Yöntem ve Kaynaklar

Araştırmamızın ilham kaynağı olan “Mukâtil b. Süleyman’ın Tefsirinde Söz-Muhatap-Anlam İlişkisi” isimli tebliğde Halis Albayrak, Mukâtil’in muhataplarına dair bir sınıflandırma yapmıştır. Bu sınıflandırmayı şu cümlelerle anlatır:

Mukâtil b. Süleyman’ın tefsiri baştan sona bir bağlam çerçevesinde yapılmıştır. Bu bağlam, nüzul döneminin bütün süreçlerini kapsar. Muhatapların kimlikleri, yapıp ettikleri, söyledikleri onun Kur’an tefsirinde önem verdiği hususlardandır. Sosyal ve dini gruplarla ayetler arasındaki ilişki somut biçimde kurulur. Mekan ve zamana ilişkin duyarlılık üst düzeydedir. Olaylarla kelam arasında sıkı bağlar kurulur. Hz. Muhammed’in müşrikler ve ehl-i kitapla ilişkisine dair ayrıntılara yer verilir. Kısaca her bir Kur’an cümlesinin muhatapla ilişkisi kurularak anlama ulaşılır... Önce Mukâtil’in muhatap olarak göz önüne aldığı kişi ve grupları sınıflandıralım. Buna göre muhataplar:

a. Bireyler

- Müslüman bireyler
- Müşrik bireyler
- Kafir bireyler
- Münafık bireyler

b. Gruplar

- Müslüman kabileler
- Yahudi gruplar/kabileler
- Müşrik gruplar

c. Genel kitle¹⁶

Bu sınıflandırma Mukâtil'in muhataplarından bahsederken konuyu açıkça ifade etmemize yardımcı olmuştur. Çünkü Mukâtil birbirinden bağımsız yüzlerce sıradan muhataplardan bahsetmez. Tam da bu sınıflandırmada olduğu gibi ona göre her biri belli niteliklere sahip bireyler ve gruplar vardır. Zaten Kur'an'ın kendisi de belli inanç gruplarına hitap eder ancak isim vermez, zaman vermez. Sadece nitelikler üzerinden hitap eder. Örneğin *iman edenler, kafirler, ehl-i kitap, münafıklar, müşrikler...* Mukâtil tam olarak bu mübhematin altını doldurmanın peşindedir. Ayetlerin ortamını yaşatmak ister. O ortamdaki bütün yaşanmışlıkları kendi içinde tutarlı bir şekilde sunmak ister. Örneğin Yahudilerin müminleri hakkındaki bir konuda mutlaka Abdullah b. Selam der. Yahudilerin kafirleri hakkında konuşuyorsa Ka'b b. el-Eşref'ten söz eder. Ona göre toplumun belli sınıfları, öncü bireyleri vardır. Ayetlerin hitap ettiği gruplar ve bireyler de o gün o toplumun inşalarıdır. Bu yüzden çalışmamızı iki bölüme ayırdık. Birinci bölümde Mukâtil'e göre ayetlerin hitap ettiği bireyleri, ikinci bölümde ise hitap edilen grupları inceledik.

Bu noktada bahsetmemiz gereken bir diğer konu da Kur'an söyleminin aynı zamanda dolaylı muhataplar da içermesidir. Mesela “*كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِئَتَيْنِ الَّذِينَ كَفَرُوا*” *karşılaşan şu iki toplulukta sizin için bir ibret vardır*¹⁷ ayetinde *sizin için* hitabından sonra müfessir “ey Yahudiler!” der. Ona göre ayet peygamberi tehdit eden Beni Kaynuka‘ Yahudilerine söylenmiştir. Ancak bu ayette bir de bahsi geçen iki grup vardır. Bedir’de karşılaşan mümin ve müşrik grup. Doğrudan kendilerine hitap edilmemiş ancak hitap edilen kitle ile muhataplar, o günün yaşantısının içindeler. İşte bunun gibi ayetlerde birinden/bir gruptan dolaylı olarak bahsetme varsa biz buna dolaylı muhatap dedik. Çalışmamızın her iki

¹⁶ Halis Albayrak, “Mukâtil b. Süleyman’ın Tefsirinde Söz-Muhatap-Anlam İlişkisi,” M. Mahfuz Söylemez (ed.), *Kur'an ve İslami İlimlerin Anlaşılmasında Tarihin Önemi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013) içinde, s.85.

¹⁷ 3/Âl-i ‘İmrân:13.

bölümünde de muhatapları ikiye ayırdık. Yani hem bireyler bölümünde hem de gruplar bölümünde doğrudan ve dolaylı muhatap olarak iki ayrı sınıflandırma var. Fakat muhataplar her zaman doğrudan veya her zaman dolaylı değildirler. Bazı ayetlerde doğrudan hitap edilmiş bir muhatap grubundan başka bir ayette dolaylı olarak bahsedilmiş olabilir.

Doğrudan ve dolaylı olarak belirlenen muhatapları bir araya getirdiğimizde geriye muhatabı belirlenmemiş ayet kalmıyor. Sonuç olarak incelediğimiz surenin tamamında ayetler belli muhataplara atfedilmiştir. Ayetlere anlam verirken net bir şekilde muhatap belirlemesindeki sebep bahsettiği her muhatabı ayetlerin iniş sebebi olarak görmesidir.¹⁸ Sonuç olarak şunu da belirtmek gerekir ki Mukâtil ayetlerden dolaylı anlamlar da çıkarır. Fıkhi veya kelami hükümler çıkardığı ayetler vardır. Ancak ayet anlamı verirken hükümle başlamaz, anlamı her zaman bağlamıyla açıklar. Mesela Âl-i ‘İmrân suresinin 4. ayetinde Furkan kelimesini sonsuza kadar müminlere rehber olarak tanımlar. Fakat ayetleri açıklarken müminler hep nüzul dönemindeki müminlerdir.

Giriş bölümümüzün sonuna müfessirin ve tefsirin bakış açısını daha net anlatabilmek adına 2 ayrı başlık açtık. İlk olarak “Söz-Muhatap-Anlam İlişkisi” başlığında Kur’an’ın sözlerini daha iyi anlatabilmek için öncelikle sözü, sonra muhataplarını daha iyi anlatabilmek için muhatabı ve sonucunda çıkan anlamı daha iyi anlatabilmek için de anlamı birkaç farklı açıdan tanımladık. Tanımlar ışığında aralarındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalıştık. Bu konuyu ayrı bir başlık halinde inceleyecek kadar gerekli bulduk. Çünkü eğer sözün ne demek olduğunu, muhatapla olan ilişkisini ve her ikisinin anlamla olan ilişkisini iyi açıklayabilirsek, Mukâtil’i daha iyi anlatabileceğimizi düşündük. İkinci başlığımızda ise Mukâtil’in muhataplarını belirlerken uyguladığı yöntemlerden bahsetmek istedik. Sık kullandığı yöntemleri açıkladıktan sonra nadiren uyguladığı yöntemleri de istisnalar olarak sunduk.

¹⁸ Detaylı tablo için bkz. EK 1.

Mukâtil hem en eski tefsir olma özelliği ile hem de özgün içeriği ile son zamanlarda hakkında fazlaca çalışma yapılmıştır. Bu eserlerden Mukâtil'i anlamak için, onu farklı açılardan da değerlendirmek için çokça faydalandık.¹⁹ Burada “Mukâtil'in tefsirinde muhataplar” konusunda yapılan çalışmalardan bahsedip kendi çalışmamızın kapsamını anlatmaya çalıştık.

Öncelikle tezimizin ilham kaynağı olan “Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsirinde Söz-Muhatap-Anlam İlişkisi” tebliğinden bahsetmeliyiz. Bu tebliğ söz-muhatap ve anlam ilişkisine değinir ve Mukâtil'in muhataplarına verdiği önemi örneklerle anlatır. Ancak bu tebliğ genel olarak bütün tefsir hakkında Mukâtil'in yöntemleri hakkında tespitlerde bulunulmuştur. Biz bu çalışmamızda bir sure üzerinden detaylı bir şekilde muhataplar verisini sunmaya çalıştık.

İkinci olarak Mukâtil hakkında yapılmış en kapsamlı çalışma olan A. Mahmut Şehhâte'nin Mukâtil hakkındaki çalışmasıdır. Mukâtil'in tefsirini 4 ciltte tahkik ettikten sonra 5. ciltte onun hakkında detaylı bir çalışma sunmuştur. Hayatını, tefsirde, hadiste, kelimadaki yerini, rivayetlerini, Kur'an ilimleri hakkındaki tercihlerini ansiklopedik bir biçimde sunmuştur. Biz de Mukâtil'in tefsirinden kaynak gösterirken onun tahkikini baz aldık. Ancak bu çalışma ansiklopedik bir çalışmadır. Bir konu üzerinden detaylı inceleme yapılmamış, madde madde Mukâtil ve Mukâtil'in tefsiri anlatılmıştır.

Mukâtil hakkında yazılmış tezler arasında “Mukâtil'de bağlam” yahut “Âl-i ‘İmrân suresinde bağlam” özelinde bizim konumuzla bağlantılı olanlar şunlardır:

¹⁹ Mukâtil hakkında yazılmış başlıca eserler şunlardır: İsmail Cerrahoğlu, “Tefsirde Mukâtil İbn Süleyman ve Eserleri,” *AÜİFD* 21 (1976), s. 1-35; Fevzi Hamurcu, *Mukâtil b. Süleyman ve İlk Fıkhi Tefsir* (Ankara: Fecr Yayınları, 2009); İbrahim Çelik, “Kur'an'da Haberî Sıfatlar ve Mukâtil b. Süleyman'a İsnad Edilen Teşbih Fikri,” *UÜİFD* 2:2 (1987), ss. 151-159; Mehmet Akif Koç, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi: es-Sa'lebi (427/1036) Tefsirinde Mukâtil b. Süleyman (150/767) Rivayetleri* (Ankara: Kitâbiyât, 2005); Ömer Türker, *Erken Dönem Tefsirlerinde Tevil Sorunu* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017).

Esra Usta, “Mukâtil B. Süleyman'ın (V.150/767) Esbab-ı Nüzul Rivayetlerini Kullanımı -Mekki sureler örneği-,” Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2020.

Bu çalışma Mukâtil'in esbab-ı nüzul rivayetlerini bütün Mekkî surelerde detaylı bir biçimde incelemiştir. Mukâtil'in muhataplarından ziyade rivayetleri ve aktarma biçimleri ortaya konmuştur. Biz Medenî bir sure incelediğimiz için bu tezden farklı bir çalışma alanına sahibiz.

Seyfullah Efe, “Mukâtil Bin Süleyman tefsirinde Esbâb-ı Nüzûl,” Yüksek Lisan Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2004.

Bu çalışmada müfessirin bütün esbab-ı nüzul rivayetlerini incelenmiş ve ayetlerin iniş sebepleri olarak sadece rivayetler baz alınmıştır. Mesela çalıştığımız surede biz 200 ayetin tamamında ayetlerin iniş sebepleri olarak muhatap olduğu sonucuna ulaştık ancak bu çalışmada yazar Âl-i ‘İmrân suresinde sadece 27 ayette esbab-ı nüzul vardır der.

Mustafa Hamurlı, “Sebeb-i Nüzûlün Tefsire Etkisi Bakımından Âl-i İmrân Sûresi Örneği,” Doktora Tezi, Harran Üniversitesi, Şanlıurfa, 2021.

Bu çalışma incelediğimiz Âl-i ‘İmrân suresini bağlam çerçevesinde incelediği için çalışma konumuz benzerlik göstermektedir. Ancak yazar çalışmasını klasik dönemden İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/922), Zemahşerî (ö. 538/1143) ve Râzî’ (ö. 606/1209); modern dönemde Reşîd Rızâ (ö. 1935), Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1942) ve Seyyid Kutub’un (ö. 1966) tefsirleriyle sınırlandırmıştır. Mukâtil b. Süleyman’a sadece örnek olarak birkaç yerde değinmiştir. Bu sebeple çalışmalarımızın kaynak ve inceleme alanı farklıdır.

03. Söz-Muhatap-Anlam İlişkisi

Allah beşeri bir varlık olan dili kullanarak insanlara hitap etmiştir. Açıkça anlaşılacak için her topluma kendi dilinde konuşan peygamberler göndermiştir.

“وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ” Biz hiçbir rasulü kavminin lisanından başkasıyla göndermedik ki onlara açıklasın.”²⁰ Kur’an da gönderildiği kavmin anlaması için o kavmin dilinde hitap etmiştir. Dil, “toplumca benimsenmiş olan uzlaşımsal bir düzendir.”²¹ Yani bir toplumla o toplumun üzerinde uzlaştığı sözler üzerinden konuşabilir ve anlaşabilirsiniz. Bu yüzden “إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ” Anlayabilesiniz diye biz onu Arapça bir Kur’an olarak indirdik.”²² demiştir. Kur’an anlaşılacak üzere gönderilmiş olduğu toplumun dilini kullanmış ve kendini apaçık bir söz olarak tanımlamıştır.²³ Bu sebeplerle sözün ne olduğunu anlamak muhatapları anlamayı da gerektiren bir konudur. Aşağıda sözün farklı açılardan tanımlayıp muhataba ve anlama etkisini inceledik.

Türkçe’de söz; bir düşünceyi eksiksiz olarak anlatan kelime dizisi veya anlamı olan ses birliği veya bir konuyu yazılı veya sözlü olarak açıklamaya yarayan kelime dizisi olarak tanımlanabilir. Kelam, laf, kavil, kelime, sözcük de denir.²⁴ Bu tanıma göre sözün bir anlamı olmalı, bir şeyi anlatmaya yaramalı. Felsefede söz yerine sözcelem kelimesiyle karşılaşıyoruz. Sözcelem, “anamlı bir iletişimin temelini oluşturan, iletişimde bulunmaya yarayan, bir mesajı başka bir bireye ileten konuşma” şeklinde tanımlanmıştır.²⁵ Dil felsefesinde ise “söz, bireylerin gerçekleştirmelerini belirtir.”²⁶

Sözün mahiyeti dilbilimcileri, filozofları ilgilendirdiği kadar teologları da ilgilendirmiştir. Kelam, mantık, belagat, fıkıh usulü gibi alanlarda kelam veya lafız terimiyle sözün mahiyeti irdelenmiştir. İsfahânâ sözü “İki duyu organından biriyle algılanan etkidir. Buna göre “kelâmu” duyma duyusuyla algılanan, “kelmu” ise görme duyusuyla algılanandır.” diyerek açıklar.²⁷ Kelamın tanımı, nahivcilerle dilciler arasında

²⁰ 14/İbrahim:4.

²¹ Berke Vardar, “söz,” *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, s.71

²² 12/Yûsuf:2.

²³ 16/Nahl:103.

²⁴ *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*, “söz,” <https://sozluk.gov.tr/> (05.02.2021)

²⁵ Ahmet Cevizci, “sözcelem,” *Felsefe Sözlüğü*, s.797

²⁶ Atakan Altınörs, “anlam,” *Dil Felsefesi Sözlüğü*, s.73

²⁷ er-Rağib el-İsfahani, “كَلَمٌ”, *el-Mufredat fî Ğaribi 'l-Kur'an*, s.722

farklılık gösterir. Dil alimleri anlamlı-anlamsız konuşulan her şeyin kelimeler olduğunu, nahivciler ise işitildiğinde tam bir anlam ifade eden lafzın kelimeler olduğunu söylemektedir.²⁸ Nahivcilere ek olarak Ebu'l-Huseyn el-Basrî gibi Mutezili mütekellimler kelama, anlamlı olmak dışında muvadaayı (uylaşımı) da şart koşarlar.²⁹

Bu tanımlara baktığımızda sözün temel hedefi anlaşmayı sağlamaktır. O yüzden söz sadece söylenen değil gösterilen bir işaret ve davranış da olabilir. Çünkü bütün mesele sözü söyleyenin, sözü söylediği kişiye anlaşılır bir şey ifade etmesidir. Bu yüzden de anlamdan bağımsız bir söz düşünmek akıl dışıdır. Sözü söz yapan şey; bir şey anlatıyor olması, kendisinden bir şeyin anlaşılması, algılanmasıdır.

Sözü söz yapan şey onun algılanabilir olması ise sözü algılayanları sözün meydana gelme amacı olarak görebiliriz.³⁰ Muhataplar olmadan sözün hiçbir anlamı yoktur. Çünkü her söz anlaşıldığı kadar anlamlıdır. Kur'an da anlaşılacak için gönderildiği toplumu çok önemsemiştir. Örneğin Mukâtil'in de dediği gibi Arap toplumuna fillerden değil de develerden örnek vermiştir.³¹ Yani muhatap sözün söylenme amacıdır ve muhataplarını bilmediğimiz sözleri istediğimiz yere çekebiliriz.

Bu açıdan bakıldığında ilk dönem alimlerinin neden esbab-ı nüzul üzerinde bu kadar önemle durduklarını daha iyi anlıyoruz. Esbab-ı nüzul ilmi bahsi en erken başlayan Kur'an ilimleri arasındadır. Hasan Hanefî esbab-ı nüzûlü şöyle tanımlar: “Vahiy, gerçekliğe (yani nüzul ortamına) doğrudan doğruya zorla kabul ettirilmiş (indirilmiş) değildir. Bilakis özellikle vâkıya (olgusal olana-vahiy ortamına) bir hitaptır.”³² Yani ayetler/sözler iniş sebepleriyle/yaşantı ile doğrudan bağlantılıdır.

²⁸ Ömer Türker, *Erken Dönem Tefsirlerinde Tevil Sorunu* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017), s.45

²⁹ Ebu'l-Huseyn el-Basri, *el-Mu'temed*, tah. Halil Meys (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1982), c.1 s.10

³⁰ Sözü algılayanlar için kullanılan diğer kelimeler; muhataplar, alıcılar, dinleyiciler. Biz bu çalışmada sözün algılayıcısı olarak hitap kelimesine uygun olan 'muhatap' kelimesini seçtik.

³¹ 88/Ğâşiye:17; Mukâtil, *Tefsîr*, IV, s. 579.

³² Hasan Hanefî, “Esbâb-ı Nüzûlün Anlamı Nedir?” terc. Ahmet Nedim Serinsu, *AÜİFD* 38 (1998), s. 228.

Peki anlam nedir? Türkçe’de anlam, “Bir kelimeden, bir sözden, bir davranış veya olgudan anlaşılan şey”dir.³³ Dilbilimde ise anlamı, dil içi bağıntıların yanı sıra bağlam ve durum belirler. Bu tanımlardan anlaşılacağı üzere anlam söz ile muhatabın arasındaki ilişkiyle ortaya çıkar. Bir şeyin tek başına bağımsız bir anlamı olamaz. Anlam tek başına var olamaz. Bir sözün tek başına var olamayacağı gibi. Söz kullanıcıya, anlam da onu anlayacak olana muhtaçtır.

04. Mukâtil B. Süleyman’ın Muhatap Belirleme Yöntemleri

Müfessir tefsirinde muhatap belirleme konusunda oldukça net açıklamalarda bulunur. Ona göre ayetlerin muhatapları ayetlerin anlamını verirken en önemli unsurdur. Mukâtil’in bir ayette belirttiği muhatapları belirlemek çok kolaydır. Çünkü ifadeden hemen sonra “yani” der ve muhatabın kim/kimler olduğunu ismiyle söyler. Yahut bir ifadenin yanına doğrudan olarak muhatabı yazar. Metin içi bağlamlar kurarak muhataplarını sürdürür. Mesela “Allah onları uyararak söyledi”; “Allah onlara öğüt vererek söyledi” der. Hep bir zamir kullanarak muhataplarına atıflarını devam ettirir.

Mukâtil’in ayetlere anlam verirken bize o günün ortamını anlatmaya çalışır. Onun tefsirinde anlamın yaşanmış olanla bağlantısı güçlüdür. Türker bu konuda şöyle söylüyor, “Mukâtil b. Süleyman’ın anlayışında anlam, soyut ve kurgusal bir unsur değil, ‘dile getirilmiş anlamlı bir kelamın delalet ettiği gerçeklik yani dış dünyada varlık kazanmış medlûlüdür’.”³⁴ Yani Mukâtil ayetleri tefsir ederken ayetlerin metin içi bağlamı dışında en çok metin dışı bağlamı bizi sunmaya çalışır. Ona göre ayetler olaylar hakkındadır ve olaylara konuşur. Bu yüzden onun tefsiri okunurken neredeyse her ayetin veya ayet grubunun bir yaşanmışlığa dokunduğu hissedilir.

³³ Türk Dil Kurumu Sözlükleri, “anlam,” <https://sozluk.gov.tr/> (05.02.2021)

³⁴ Türker, *Erken Dönem Tefsirlerinde Tevil Sorunu*, s. 45.

Mukâtil için bağlam demek sözün muhatabı demektir. Ayetin hitap biçimi olarak muhatap kipiyle konuşmasına bile gerek yoktur. Ona göre her ayet/söz bir şeyin üstüne söyleniyor, sıfırdan var olmuyor. Mesela Âl-i ‘İmrân suresine başlamadan önce Necrân Hristiyanları heyetinin peygamberin yanına geldiklerini anlatıyor. İsa’nın Allah olduğunu söyledikleri için “Allah ki ondan başka ilah yoktur...” ayeti iniyor.³⁵ Burada tek örnek vermemiz yeterli. Çünkü tezimizin tamamında vereceğimiz bütün örnekler Mukâtil’in bağlamı önde tuttuğuna birer örnektir. 200 ayetin tamamında hitabın muhatapları belirlenmiştir.³⁶

Müfessire göre vahyin ilk muhatapları o gün ve orada yaşayanlardan ibarettir. İncelediğimiz surenin tefsirinde genel ifadelerin muhatapları bile özel grup veya bireylerdir. Ayette *Ey iman edenler!* dediğinde Mukâtil bu bütün inananlara söylenmiş gibi açıklamamıştır. Hatta kendisi nüzul döneminden 50 sene sonra doğduğu tahmin edilen biri olmasına rağmen ayetleri kendi dönemiyle ilişkilendirmemiştir. Ona göre o gün söylenmiş sözlerin o günle yakından bir ilişkisi vardır. Ayetlerden çıkardığı genel hükümler vardır, hatta sadece hüküm çıkardığı ayetlerle ilgili bir eser de yazmıştır. Fakat ayetin anlamı yine o dönemde olmuş bir şeyle ilgilidir. Anlam verirken bağlamından koparmaz, genel hükmü dolaylı olarak çıkarır. Yani ona göre asıl anlam hüküm değildir, asıl anlam o gün orada yaşananda saklıdır. Hüküm bugüne dolaylı olarak taşıdığı yorumdur diyebiliriz.

Mukâtil’in muhatap belirlerken en sık kullandığı yöntemler şunlardır:

- a. Emir, yasak, nida ve 2. tekil/çoğul kipiyle konuşmalar gibi doğrudan hitapların kimlere söylendiğini belirler. Bu yöntemi uyguladığı ayetleri ‘doğrudan muhatap olanlar’ başlıkları altında inceledik.

³⁵ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 262.

³⁶ Ek1’deki tabloda surede bağlamı/muhatabı olmayan bir ayet olmadığını görebilirsiniz.

- b. İsmi işaretler, ismi mevsuller, zamirler, belirsiz zaman ve mekan zarfları olan mübhematin da muhataplarını belirler. Bu yöntemi uyguladığı ayetleri ‘dolaylı muhatap olanlar’ başlıkları altında inceledik.
- c. Dışsal bağlam hakkında elindeki tüm veriyi sunmaya çalışır. Esbab-ı nüzûl rivayetleri, tarihi bilgiler ve israiliyyat bilgileri gibi.
- ç. Ayetlerde genel gibi görünen ifadeleri özelleştirir. Ona göre “Ey iman edenler!” “Ey ehl-i kitap!” gibi hitapların muhatapları o gün yaşayan belli gruplardır ve ayetten ayete de değişkenlik gösterir.

Mukâtil’in daha az sıklıkla uyguladığı yöntemler:

- a. Ayeti ayetle tefsir etmiştir. Bu surede 20 yerde bunu uygulamıştır.
- b. Ayetin anlamını ve muhatabını belirledikten sonra genel bir muhataba fikhî³⁷ ve kelami³⁸ hüküm çıkarmıştır.
- c. Konu ve olay olarak benzer ayetleri bir arada zikretmiştir. 71. ayette *ey ehl-i kitap* ifadesini Yahudilere atfetmiş ve yine Yahudilere atfettiği 99, 100 ve 101. ayetleri bir arada vermiştir. Sonra tefsirine 72. ayetten devam etmiştir.³⁹
- ç. Ayetteki tekil ifadeye çoğul muhatap belirlemiştir. 84. ayette *de ki* emrine ‘müminler’ gibi çoğul bir anlam vermiştir.⁴⁰ 173. ayette ise insanlar gibi çoğul bir ifadeye “Sadece Nu‘aym b. Mes‘ûd” demiştir.⁴¹
- d. Surenin bir ayetinde İsrailiyyat bilgisi vermiştir. 180. ayet zekat vermek konusunda cimrilik edenler hakkındadır. Mukâtil burada onlar hakkında “onların yığdıkları mal erkek bir yılan dönüşüp boyunlarına sarılıp onları boğacaktır” demiştir.⁴²

³⁷ 3/Âl-i ‘İmrân:28, Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 270.

³⁸ 3/Âl-i ‘İmrân:55, Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 279.

³⁹ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 272.

⁴⁰ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 288

⁴¹ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 316.

⁴² Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 319.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUKÂTİL B. SÜLEYMAN'IN TEFSİRİNDE ÂL-İ 'İMRÂN SURESİNİN İLK MUHATAPLARI: BİREYLER

Mukâtil'in muhataplarını bireyler ve gruplar olarak iki kısımda incelediğimizden bahsetmiştik. Burada tekrar etmekte fayda görüyoruz. Çünkü bu tasnif ne kadar açık ve anlaşılır olursa Mukâtil'in tefsirinin neredeyse her noktasını muhataplarla doldurduğunu daha iyi ifade edebiliriz. Müfessir ayetleri açıklarken bahsettiği bazı bireyler dikkat çeker. Örneğin Yahudilerin kafirlerinin başında Ka'b b. el-Eşraf gelir, müminlerinin başında Abdullah b. Selam gelir. Bu yüzden bireyleri anlamak, grupları daha iyi anlamamızı sağlar. Çünkü Ka'b ve arkadaşları dediğinde biliriz ki bu Yahudi grup peygamberi inkar edenler.

Bireyler kısmında doğrudan muhatap olunan tek kişi peygamberdir. Dolaylı olarak da yine mümin, kafir, Yahudi, Hristiyan, mürted, münafık ve olaylarda bahsi geçen bireyler söz konusudur. 200 ayetlik bu surede Mukâtil 94 ayette özel olarak birey isimleri zikrediyor. Bunlardan 35-54. ayetler arasındaki zikredilen bireyler İsa'nın zamanında yaşamış kimselerdir. İmran'ın karısı, Meryem, Meryem'in annesi Hanne bunlardan bazılarıdır. Çünkü bu ayetlerde bütün bir şekilde İsa'nın, Meryem'in, Yahya'nın, Zekeriyya'nın hikayesi anlatılıyor. Bu yüzden bu kısmı 'tarihi olaylarda bahsedilen bireyler' başlığında inceledik. Mukâtil'in ilk muhatapları olarak bireyler, yani vahyin nuzül ortamındaki kimseler 71 ayette belirgindir. Yani müfessirin hitap alanı içinde belirlemiş olduğu bireyler surenin üçte birinden fazladır.

Burada tekrar edilmesi gereken ikinci bir konu da doğrudan ve dolaylı muhatap farkıdır. Burada dolaylı olarak isimlendirmemizin üç sebebi var. Birincisi söz ve muhatap arasında peygamberin olması. Yani ayette veya tefsirde muhatap kipiyle konuşulan Nebî olduğu için, sözün iletilmesi istenen kişiyi dolaylı muhatap olan bireyler kısmında

inceledik. İkincisi müfessirin lafzen kapalılık olan bir ifadeye muhatap belirlemesidir. Mesela müfessir ayetin bir soruya cevap verdiğini düşündüğü için bizi o soruyu soran kişilere götürür. Üçüncüsü ise metin içi bağlam. Müfessir, bazen tek bir ayetin değil de bir pasajın aynı muhataba konuştuğunu ifade eder. Bu yüzden dilsel atıflarla muhatabını sürdürür.

1. Doğrudan Muhatap Olan Bireyler

1.1. Hz. Muhammed/Nebî

Esasen Kur'an vahyinin ilk muhatabı Muhammed'dir. Çünkü onunla iletişime geçilmiş ve kendisine bildirilenleri aktarması istenmiştir. Onun dışındaki herkes onun aracılığı ile vahiyden haberdar olmuştur. Mukâtil de tefsirinde bu noktadaki boşlukları her zaman doldurmuştur. Örneğin Âl-i İmrân suresinin tefsirinde “قُلْ” ifadelerinin tamamının Muhammed'e hitaben söylendiğini ifade eder. Bunu her defasında çok basit bir şekilde yapar. Mesela ayette قُلْ ifadesi geçtiğinde hemen yanına “yâ Muhammed” kaydını düşer. Bu şekilde kime “de ki” diyor gibi bir soruya gerek kalmıyor ve anlamda kapalılık kalmamış olur. Her zaman “yâ Muhammed” demez, bazen de ayetten sonra bir olayı anlatarak sözün peygambere söylendiğini anlatır. Birkaç yerde de “يخبره ona haber verdi”⁴³ veya “يَقُولُ اللهُ لَنَبِيِّهِ Allah Nebî'sine söylüyor”⁴⁴ veya “أَمَرَ اللهُ النَّبِيَّ Allah Nebî'sine (şöyle) emretti”⁴⁵ gibi ön açıklamalarla sözün muhatabını peygambere atfetmiştir.

Mukâtil bolca şahıs isimleri zikreden bir müfessirdir. Ancak doğrudan muhatap olarak kimleri zikretmiş diye baktığımızda Muhammed'den başkasını göremiyoruz. Yani ayetlerde müfred muhatap kipi varsa bunu sadece Muhammed'e yoruyor. Bu yüzden bireyler bölümünün doğrudan muhatap olanlar kısmında sadece Muhammed'den

⁴³ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 262.

⁴⁴ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 272 ve s. 308.

⁴⁵ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 310.

bahsettik. Fakat bu doğrudan muhataplık durumunu 4 farklı başlıkta topladık. Birincisi tekil kipiyle doğrudan emreden ifadeler, ikincisi tekil kipiyle doğrudan nehyeden/yasaklayan ifadeler, üçüncüsü emir ve nehiy ifade etmeyen konuşmaları içeren müfred muhatap fiiler. Bir de ayette hiçbir ifade olmaksızın müfessirin Nebî'yi muhatap olarak eklediği ayetler vardır. Bu surede Mukâtil'e göre toplamda 36 ayette Hz. Muhammed'e doğrudan hitap vardır. Aşağıda bu ayetleri inceledik.

1.1.1. Emir kipi

Doğrudan muhatap olunan tek kişi Hz. Muhammed'dir. Dolayısıyla tekil ifade edilen emirlerin tamamının açıklamasında Muhammed yahut Nebî ifadelerini görüyoruz. Burada ilk olarak bahsetmemiz gereken emir “فَقُلْ”, yani “de ki” emridir. Bu surede 21 yerde “de ki” hitabı vardır. Zaten toplamda 37 ayetin doğrudan Hz. Muhammed'e hitap olarak belirlendiğini düşünürsek bu hitapların büyük çoğunluğunu فَعَمْرُوهُ emri oluşturuyor. Mukâtil'in bu emri netleştirme çabasında olduğunu gördük. Ayet kime “De ki” dedi? Mukâtil'e göre peygambere dedi. Peki peygamber ne diyecek? Ayetin devamındakileri diyecek. Peki kime/kimlere diyecek? Mukâtil'e göre kafirlere, müminlere, ehli kitaba vs. şeklinde liste uzuyor, yani kimlere dediğini de belirginleştirmeye çalışıyor. Bu “kimlere dedi” mevzusunu gruplar kısmında inceledik, burada sadece “de ki” hitabının tek muhatabı olan Muhammed'i inceliyoruz.

Örneğin 19. ayette Yahudilerin Muhammed'le tartışmalarını anlattıktan sonra 20. ayette, فَإِنْ حَاجُّوكَ (يعني خاصموك يا محمد اليهود فى الدين) فَقُلْ eğer seninle tartışarlarsa (yani ey Muhammed! Yahudiler din hususunda seninle tartışarlarsa) de ki diyerek “de ki” emrinin muhatabını Muhammed olarak belirtmiştir.⁴⁶

⁴⁶ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 268.

Yine başka bir örnek olarak 29, 64, 73 ve 154. ayetlerde⁴⁷ قُل dedikten hemen sonra “ey Muhammed” yahut “ey Muhammed onlara” der. Yani bütünüyle okuduğumuzda “Ey Muhammed onlara de ki.” demek ister. Böylece bizim surede okuduğumuz “De ki” diye başlayan ayetlerin tamamı bir hikaye içinde anlam kazanır. Sözü söyleten belli, sözü söyleyen belli, sözün söylendiği kişiler belli olmuştur.

Bunların dışında ayette “de ki” ifadesi geçtiğinde ey Muhammed gibi açıklama görmediğimiz ayetler de vardır. Ancak bu ayetlerde de müfessir adeta yol tarifi yapar. قُل de ki diye başlayan ayete فَقَالَ النَّبِيُّ sonra “Nebî dedi ki” diye devam eden bir açıklamayla yine muhatap belirginleştirilir.⁴⁸ Bir de قُل emrinden başka emirlerin de hitap olarak kullanıldığı iki ayet daha var. Birinde Yahudilere azapla müjdelemesi için بَشِّرْ müjdele emri verilmiş ve Mukâtil burada “ey Muhammed müjdele” diye ifade etmiştir⁴⁹. İkinci ayette ise فَاعْفُ، وَاسْتَغْفِرْ، وَشَاوِرْ، فَتَوَكَّلْ şeklinde peygambere öğüt niteliğinde emirler verilmiştir.⁵⁰ Muhammed’e atfedilen emirlerin tamamını aşağıdaki tabloda verdik.

Tablo 1

Hitap: Müfred Emir	Muhatap	Ayetler
قُلْ	Muhammed	12, 15, 20, 26, 29, 31, 32, 61, 64, 73, 84, 93, 95, 98, 99, 119, 154, 165, 168, 183
بَشِّرْ	Muhammed	21
فَاعْفُ، وَاسْتَغْفِرْ، وَشَاوِرْ، فَتَوَكَّلْ	Muhammed	159

⁴⁷ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 270, s. 281, s. 284, s. 308.

⁴⁸ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 265.

⁴⁹ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 268.

⁵⁰ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 310.

1.1.2. Nehiy kipi

Nehiy kipini yasaklamak yahut yapılmamasını emretmek olarak tanımlayabiliriz. Bu anlamda Mukâtil'e göre bu surede sadece 3 yerde peygambere nehiy kipi kullanılmıştır. Birincisi “kuşku duyanlardan olma” emri. Mukâtil'in anlattığına göre إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ Doğrusu İsa'nın meseli Allah indinde Adem'in meseli gibidir ayetini Necrân Hristiyanlarından Seyyid ve Akîb kabul etmediler ve “senin dediğin gibi değildir” dediler. Allah da bunun üzerine Nebî'sine bu konuda kuşku duyanlardan olma emrini verdi.⁵¹

Söz konusu diğer iki ayet ise aslında peygambere bir şeyi yasaklamıyor. Yahudilere ve Mekke kafirlerine göz dağı vermek için “azaptan kurtulacaklarını sanma,”⁵² “beldelerde dolaşmaları seni aldatmasın”⁵³ gibi nehiy ifadeler kullanılıyor.

Tablo 2

Hitap: Müfred Nehiy	Muhatap	Ayetler
فَلَا تَكُنْ	Muhammed	60
لَا تَحْسَبَنَّ	Muhammed	188
لَا يَغُرُّكَ	Muhammed	196

1.1.3. 2. Tekil Şahıs Eki

Fiillerin bir zamanı olduğu gibi kişileri de vardır. Bilindiği üzere özellikle Arapça'da bu durum Türkçe'ye göre daha detaylıdır. Mesela fiilin bahsettiği kişi erkek mi kadın mı ayırt edilmiştir. Yahut emir fiillerinin tekile mi yoksa çoğula mı hitap ettiği ayırt edilmiştir. Yani fiiler bize hem zamanı hem de kişiler hakkında ipuçları verir.

⁵¹ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 281.

⁵² Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 321.

⁵³ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 323.

İncelediğimiz surenin ayetlerinde de tekil bir erkek şahsa hitap eden ifadeler vardır. Mukâtil için bu ifadeler sadece Muhammed için kullanılmıştır.

Fiillerde tekillik varsa orada bir birey söz konusudur diyebiliriz. Bir de bu müfred fiil muhatap sîgasıyla gelmişse, yani doğrudan birine konuşuyorsa Mukâtil her zaman Muhammed'i o ifadenin karşısına koymuştur. Âl-i İmrân'da da mazi ve muzari fiil ile peygambere hitap edilmiştir. Tabi ki bu ifadeler tekil oldukları için sadece bir kişiye konuşulduğu açıktır. Bu surede 3 örneğimiz var, üçü de Mukâtil tarafından Muhammed'e atfedilmiştir. 121. ayette *إِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ* *sen ehlinde ayrılmıştın* ifadesinde Ahzâb günü⁵⁴ peygamberin binek üzerinde ailesinden ayrıldığını anlatır.⁵⁵ 124. ayette de *إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ* *Sen müminlere diyordun* ifadesinde fiilin yanına hemen “yâ Muhammed” demiştir. Yani ayete “Ey Muhammed sen müminlere diyordun” anlamı veriyor.⁵⁶ Yine 159. ayette *لَئِنْ* *Sen onlara yumuşak davrandın, وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا eğer kırıcı olsaydın, فَإِذَا عَزَمْتَ* *azmettiğinde* gibi ifadelerde tekil bireye mazi fiili ile konuşulmuştur. Aynı ayette yine peygambere atfedilmiş emirler ve isme gelmiş muttasıl zamir vardır.⁵⁷ Mukâtil'e göre bu 3 ayet de Muhammed'e söylenmiştir.

Fiillerin, isimlerin yahut harf-i cerlerin sonuna gelen muttasıl zamirler de Mukâtil'i bir muhataba götürüyor. Mesela 3. ayette geçen *سَازِلْ عَلَيْكَ الْكِتَابَ* *sana kitabı indirdi* ifadesini “ey Muhammed sana” diyerek netleştirir.⁵⁸ Burada harf-i cere bitişik olarak gelen müfred nuhatap zamirini daha açık bir hale getirmiştir. Müfred muhatap zamiri bir fiile de muttasıl olarak gelmiştir. Örneğin 20. ayet *سَازِلْ حَاجُّوكَ* *seninle tartışılırsa* diye başlıyor. Mukâtil burada fiile muttasıl zamir olan *كَ*’ye “yâ Muhammed”

⁵⁴ Tefsiri çeviren M. Beşir Eryarsoy burada tarihsel olarak Ahzab günü açıklamasının hatalı olduğuna dair bir dipnot düşmüştür. Taberî'yi, İbn Kesîr'i, İbn Hişâm'ı kaynak göstermiştir. bkz. Eryarsoy, *Tefsîr-i Kebîr*, s. 295.

⁵⁵ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 298.

⁵⁶ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 299.

⁵⁷ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 310.

⁵⁸ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 262.

diyor.⁵⁹ Yahut 121. ayette ismin yanına gelen birleşik zamiri yine peygambere atfetmiştir. Ayetteki *هَلْ مِنْ أَهْلِكَ* ifadesine yine “yâ Muhammed” diyerek sözün Muhammed’e söylendiğini dile getirir.⁶⁰

Doğrudan tek bir kişiyle muhatap olma ifadelerinden biri de soru sormaktır. Bu surede de 23. ayette *أَلَمْ تَرَ* *Görmez misin?* sorusu peygambere atfedilmiştir. Fakat burada “yâ Muhammed” diyerek değil bir olayı anlatarak muhatabını belirlemiştir. Anlattığına göre Peygamber Yahudilere Tevrat’ta kendisinden bahsedildiğini, Tevrat’ı çıkarırlarsa tabi olacağını söyler ancak onlar yalanlarlar. Bu olayın üzerine “*Baksana şu kitabtan kendilerine bir nasib verilenlere. Aralarında hüküm vermesi için Allah 'ın kitabına davet olunuyorlar da sonra onlardan bir grup dönüyor ve onlar yüz çevirenlerdir.*” ayeti indiriliyor. Ayet ilk okunduğunda sanki Kur’an’dan bahsediliyor gibi görünüyor ama Mukâtil burada bahsedilen kitabın Tevrat olduğunu, yüz çevirenlerin Yahudiler olduğunu ve onları davet edenin de Muhammed olduğunu ifade eder.⁶¹ Aşağıdaki tabloda peygamberin müfred müzekker muhatap kipiyle kaç biçimde muhatap olduğunu gösterdik.

Tablo 3

Hitap: Müfred Müzekker Muhatap	Hitabın Çeşidi	Muhatap	Ayetler
كَذَّبُواكَ، لَيْسَ لَكَ أَهْلًا، حَاجَّكَ، رَبِّكَ، حَاجُّوكَ، إِلَيْكَ، عَلَيْكَ، حَوْلِكَ	Muttasıl zamir: müfred-müzekker-muhatap zamiri	Muhammed	3, 20, 44, 58, 60, 61, 121, 128, 159, 184.
أَلَمْ تَرَ	Soru sorma	Muhammed	23
لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِمْ، إِذْ تَقُولُ، وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا، وَإِذْ عَدَوْتَ، فَإِذَا عَزَمْتَ	Mazi/muzari fiil	Muhammed	121, 124, 159

⁵⁹ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 268.

⁶⁰ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 299.

⁶¹ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 269.

2. Dolaylı Muhatap Olan Bireyler

2.1. Mümin Bireyler

2.1.1. Hz. Muhammed/Nebî

Bütün yaşanmışlığın içinde bulunan Nebî'yi bir de dolaylı muhataplar kısmında inceledik. Çünkü Hz. Muhammed hem peygamber olarak doğrudan muhatap hem de olayların içinde yer alan biri olarak dolaylı muhataptır. Yani ayette doğrudan bir hitap yok ama ayete atfedilen kişiler arasında peygamber de vardır. Genelde ayetlerin iniş sebebi olarak anlatılan olaylarda peygamberden bahsedildiğini görüyoruz. Çünkü peygamber de o toplumun bir parçası ve her anlamda muhatap olunmuştur. Peygamberin dolaylı olarak muhatap olma durumunu daha anlaşılır olması için üç grupta inceledik. Mukâtil'in tefsirinde Muhammed/Nebî üç şekilde 3. tekil olarak zikrediliyor. Ya ayetlerdeki bir ifade ona atfediliyor; ya olayların içindeki birey olarak yahut diğerlerinin bahsettiği kişi olarak adı geçiyor.

2.1.1.1. Ayetlerdeki Bir İfadeyi Muhammed'e Atfederek

Ayetlerdeki bir ifade kapalı da olsa açık da olsa atfedilen kişi muhatap kipi kullanılmadığı sürece doğrudan muhatap kısmında incelemedik. Burada 'sen' veya 'siz' diye hitap edilmeyen ayetleri incelediğimiz altını bir defa daha çizelim. Mesela 19. ayette مِنْ بَعْدِ الْإِلْمِ كَمَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ *kendilerine ilim geldikten sonra* sözündeki ilim kelimesini "Muhammed'in durumuna dair açıklama" olarak tanımlar.⁶² Burada Muhammed, ayette geçen bir ifadede bahsedilen bir kişidir sadece. İlim kelimesinin tanımı olarak bahsedilmesi tamamen ayetin anlam bütünlüğünü sağlamak içindir.

⁶² Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 267.

Âl-i İmrân suresinin 68. ayetindeki وَهَذَا النَّبِيُّ ve bu Nebî sözü doğrudan Muhammed'e atfedilir. Biz muhatapları sınıflandırırken kapalı veya dolaylı hitapları dolaylı muhataplar kısmında inceledik. Yani burada doğrudan Muhammed'den bahsedilmesi onu doğrudan muhatap yapmaz. Başkasına hitap ederek “bu Nebî” demesi daha mantıklıdır. Bu sebeple bu ayetteki Muhammed'e yapılan atıf dolaylı bir hitaptır.⁶³

Mukâtil 70. ayette وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ *şahit olduğunuz halde* ifadesini “Muhammed'in rasul olduğuna ve onun özelliklerinin Tevrat'ta yazılı olduğuna şahit olduğunuz halde” olarak açıklamıştır. Devamında 71. ayette وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ *bildiğiniz halde* ifadesini de “Muhammed'in Allah'ın rasulü olduğunu bildiğiniz halde” diyerek açıklar.⁶⁴ Buna başka bir örnek olarak اللَّهُ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ *Allah üzerine bile bile yalan söylerler* ayetinde Yahudilerin bile bile yalan söylediklerinden bahseder. Burada bildikleri şey, ileri sürdükleri şeylerin Muhammed'in sıfatları olmadığıdır.⁶⁵ Bir benzeri de 99. ayettedir. وَأَنْتُمْ شُهَدَاءُ *şahit olduğunuz halde* ifadesine “dinin İslam, Muhammed'in Allah'ın rasulü ve nebî olduğuna şahit olduğunuz halde”⁶⁶ der.

81. ayetteki rasul ifadesine “yani Muhammed” demiştir. 82. ayetteki فَمَنْ تَوَلَّى بَعْدَ *kim bundan sonra yüz çevirirse* ifadesindeki yüz çevirmeyi “Muhammed'e imandan yüz çevirmek” olarak açıklanmıştır.⁶⁷ 84. ayette وَمَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا *ve bize indirilene* ifadesini “Muhammed'in ikrarıyla bize indirilene” olarak açıklamıştır.⁶⁸

101. ayette وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْكُمْ *onun rasulü bulunurken* ifadesindeki rasulün Muhammed olduğunu belirtmiştir.⁶⁹ 106. ayette بَعْدَ إِيْمَانِكُمْ *imanınızdan sonra* ifadesini “Muhammed gönderilmeden önceki imanınızdan sonra” olarak açıklamıştır.⁷⁰ 110. ayette

⁶³ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 283.

⁶⁴ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 283-284.

⁶⁵ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 286.

⁶⁶ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 292.

⁶⁷ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 287.

⁶⁸ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 288.

⁶⁹ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 292.

⁷⁰ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 294.

وَأَمَّنَ iman etmiş olsaydı ifadesine “Muhammed’e ve onun getirdiklerine iman etmiş olsaydı” der.⁷¹ 112. ayette وَحَبْلٍ مِنَ النَّاسِ insanlardan bir ip ifadesindeki insanları “sadece Nebî” olarak sınırlar.⁷² 114. ayette وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ iyiliği emrederler ifadesindeki iyiliği Muhammed’e iman olarak tanımlar.⁷³ 119. ayette müminlere Yahudiler hakkında أُولَءِ onları seversiniz sözü iner ve burada Mukâtil sevmelerinin sebebi olarak onların Muhammed’e ve getirdiklerine iman etmeleri der. Aynı ayette وَلَا يُحِبُّونَكُمْ onlar sizi sevmezler der. Yine sebep olarak “Muhammed’e ve öncekilere inanmanıza rağmen sizi sevmezler” demiştir.⁷⁴

144. ayette Muhammed lafız olarak zikredilmiştir. Ancak üçüncü tekil şahıs kipindedir, yani “o” diyerek hakkında konuşulur. Bu sebeple bu ayette dolaylı muhataptır dedik. وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ Muhammed rasulden başkası değildir sözünde doğrudan Muhammed’e bir hitap yoktur ancak doğrudan kendisinden bahsedilmiştir.⁷⁵ 146. ayette Nebîlerden niceleri sözünü Muhammed’den öncekiler olarak açıklar.⁷⁶ 153. ayette وَلَا تَلُؤُونَ عَلَى أَحَدٍ hiç kimseye dönüp bakmadan ifadesindeki “hiç kimse”ye Nebî demiştir.⁷⁷ 155. ayette يَبْغِضُوا مَا كَسَبُوا yaptıkları bazı şeyler ifadesine “günahlardan yaptıkları bazı şeyler” der ve bu günahı Muhammed’e isyan etmeleri ve Uhud günü mevkilerini terk etmeleri olarak açıklar.⁷⁸

164. ayette وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ bundan önce ifadesini “Muhammed nebî olarak gönderilmeden önce” diyerek açıklar. 165’te قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَهَا onun bir benzeri size isabet edince sözündeki musibeti Muhammed’e isyan edip mevkilerini terkedenlerin başına gelenler olarak açıklar.⁷⁹ 172. ayette doğrudan الرَّسُولِ Rasûl kelimesi geçer ve tabi ki

⁷¹ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 295.

⁷² Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 296.

⁷³ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 297.

⁷⁴ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 298.

⁷⁵ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 305.

⁷⁶ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 306.

⁷⁷ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 307.

⁷⁸ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 308.

⁷⁹ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 311.

burada da Nebî açıklaması yapılmıştır.⁸⁰ 179. ayette de *رُسُلِهِ* onun rasûlleri ifadesi Muhammed olarak açıklanır.⁸¹ 187’de *لَنُبَيِّنَنَّ* onu bildireceksiniz ve *وَلَا تَكْتُمُونَهُ* onu gizlemeyeceksiniz ifadelerindeki “onu” zamirini Muhammed’e atfetmiştir. Yani “Muhammed’i bildireceksiniz” ve “Muhammed’i gizlemeyeceksiniz” demek istemiştir.⁸²

193. ayette *مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْإِيمَانِ* imana çağıran bir davetçi sözünü Muhammed’e atfeder.⁸³ 200. ayette müminlere *وَصَابِرُوا* sabredin emri verilir. Mukâtil bu emri “Nebî ile beraber sabredin” diye açıklayarak yine peygambere atıfta bulunur.⁸⁴

2.1.1.2. Muhammed’i Olayın Yaşayanları Arasında Bahsederek

Mukâtil’e göre 13. ayetteki *كَانَ لَكُمْ آيَةٌ* sizin için bir ibret vardır ifadesini Benî Kaynuka Yahudilerine atfeder. Çünkü onlar peygamberi tehdit etmiştir ve bunun üzerine ayet inmiştir.⁸⁵ Burada peygambere bir hitap yoktur, söz Benî Kaynuka’ Yahudilerine söylenmiştir. Ancak olay anlatılırken peygamber de bizzat olayın içindedir. Bu sebeple dolaylı yoldan muhatap olunan bir bireydir aynı zamanda.

59. ayet Necrân Hristiyanlarının Nebî’yle İsa üzerine yaptıkları tartışma üzerine inmiştir. Ayet herhangi bir muhatap kipi içeren ifade kullanmaz. Olayın kendisi ve olayın içindekilerin muhataptır. İsa’nın meselini tartışanlara “Doğrusu İsa’nın meseli, Allah indinde Adem’in meseli gibidir.” ayeti iner. Mukâtil burada İsa’nın meselini tartışanları belirginleştirir. Tartışanlar Necrân Hristiyanlarından Necrân ve Akîb, tartışıkları ise Nebî’dir.⁸⁶

65, 66 ve 67. ayetler Ehli Kitap’ın İbrahim hakkında peygamberle yaptıkları tartışma üzerine inmiştir. Mukâtil’in açıklamaları bu tartışma ortamını netleştirme

⁸⁰ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 315.

⁸¹ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 318.

⁸² Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 321.

⁸³ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 322.

⁸⁴ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 325.

⁸⁵ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 266.

⁸⁶ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 280-281.

niteliğindedir. Muhammed bu olayda tartışılan kişidir, ayetlerde açıkça zikredilmemiştir.⁸⁷

İslam'dan irtidat eden 12 kişi hakkında inen 88. ayette Nebî'den de bahsedilir. Çünkü o 12 kişiden biri olan Hâris tövbe etmiş ve peygamberle konuşmak istemiştir. Kardeşi Culâs aracılığıyla Nebî'ye ulaşmıştır. Nebî ona cevap vermemiştir ancak 89. ayet Hâris'in durumu üzerine inmiştir. Burada da Nebî dolaylı bir hitabın muhatapları içindedir.⁸⁸

102 ve 103. ayetlerde Evs ve Hazrec kabilelerinin kavgaları üzerine inmiştir. Peygamber onların yanına giderek bu ayetleri okuduğunda birbirlerine sarılıp barışılar. Peygamber burada hem bir aracı hem de orada yaşayan biri olarak onları uzlaştıran kişidir.⁸⁹ Mukâtil 134. ayette peygamberin ayete verdiği tepkiden söz etmiştir. الَّذِينَ يُنْفِقُونَ *onlar bollukta da darlıkta da infak ederler* ayetinden sonra Nebî “Ben böylelerinin ümmetimin arasında sayıca az olduklarını görüyorum. Halbuki bundan önceki ümmetlerde daha çoktu.” der.⁹⁰ 135 ve 136. ayetlerde hata yapıp pişman olan bir adamın peygambere gelmesi sebep-i nuzûl olarak anlatılmıştır. Peygamber önce olumsuz bir tepki verir ancak adamın pişmanlığı üzerine “*Ve onlar ki bir kötülük yaptıkları yahut nefislerine zulmettikleri vakit Allah'ı hatırlayarak hemen günahları için mağfiret dilerler...*” ayeti iner. Peygamber burada olayın içindedir ancak doğrudan muhatap değildir, bir aktarıcıdır.⁹¹

Mukâtil 169. ayette Bedir'de öldürülen 14 Müslümanın isimlerini zikrederken birisi hakkında Nebî'nin sözlerini aktarır. Bedir'de ilk öldürülen kişi olan Mihcâ b. Abdullah hakkında “Ümmetimin şehitlerinin efendisi Mihcâ'dır” der.⁹² Mukâtil'e göre

⁸⁷ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 282-283.

⁸⁸ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 288-289.

⁸⁹ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 293.

⁹⁰ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 301.

⁹¹ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 302.

⁹² Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 314.

175. ayet Uhud günü Nebî müminleri müşrikleri takip etmeye çağırdığında inmiştir. Çünkü münafıklar bazı müminlerin onlardan korkmasına sebep olmuştur ve “*Şu şeytan sizi, sadece kendi dostlarından korkutuyor*” ayeti inmiştir.⁹³ Bir başka örnek olarak “*Andolsun ki Allah, ‘Muhakkak Allah fakirdir, biz zenginiz’ diyenlerin sözlerini işitti...*” ayetinde bahsedilen kişi Yahudi Finhas’tır. Ancak Finhas’ın böyle söylemesine sebep olan kişi peygamberdir. Çünkü Nebî, Kaynuka‘ Yahudilerine namaza, zekata, Allah’a güzel bir borç vermeye davet ettiği bir mektup göndermiştir. Bunun üzerine Finhas da “Allah bizden borç istediğine göre bizden fakirdir” demiştir. Burada da peygamber olayın içindedir ancak doğrudan muhatabı değildir.⁹⁴

2.1.1.3. Diğerlerinin Bahsettiği Kişi Olarak Muhammed

Peygamber hem doğrudan muhatap hem de dolaylı muhataptır demiştik. Bu kısımda dolaylı olarak bağlı olduğu ifadeler ayette değil sebep-i nuzûldedir. Örneğin 18. ayet Abdullah b. Selam ve arkadaşları hakkında inmiştir. Muhammed’in rasul olduğuna inandıklarını söyledikleri için diğer Yahudiler onları aşağılamıştır. Ancak burada Muhammed’den bahsedilmesinin sebebi ayetteki bir ifade değil, ayetteki bir ifadeye atfedilen muhatapların sözleridir. Bu sebeple bu gibi ayetleri bu başlık altında inceledik.

72. ayette Muhammed’den bahsedenler Ka‘b b. el-Eşraf ve Mâlik b. ed-Dayf’tır. Yahudilerin avamına “sabah iman edin, akşam olunca da ‘Tevrat’taki sıfatların Muhammed’de olmadığını gördük’ deyin” diyorlardı.⁹⁵ 142 ve 143. ayetlerde peygamberden bahsedenler münafıklardır. Uhud yenilgisinden sonra müminlere “Şayet Muhammed gerçekten bir nebî olsaydı, arkadaşları öldürülmeye maruz kalmazdı.” dediler. Savaş sırasında da Muhammed öldü sözü yayılınca yine münafıklar “haydi ilk

⁹³ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 317.

⁹⁴ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 319.

⁹⁵ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 284.

dininize geri dönün” demişlerdi.⁹⁶ Son olarak peygamberden birey olarak bahsedilenler kafirlerdir. “Eğer Muhammed doğru söyleyen biri ise, aramızdan kimin iman edeceğini, kimin de küfür edeceğini bize haber versin” dediler. Bunun üzerine “...Allah sizi gayba muttali kılacak değildir” ayeti inmiştir.

Üç ayrı başlık altında incelediğimiz ayetlerin tamamında Muhammed dolaylı olarak bahsedilen kişidir. Yani orada yaşayan, olayların içinden biri olarak üçüncü tekil şahıs üzerinden bahsedilmiştir. Bu olayda diğerleri ondan bahsetmiş de olabilir. Yahut yine üçüncü tekil şahıs olarak, ayetlerde diğerlerine onun hakkında bahsedilmiştir. Aşağıda hangi biçimde hangi ayetlerde bahsedildiğini bir tabloda gösterdik.

Tablo 4

Dolaylı Hitap Biçimi	Dolaylı Muhatap	Ayetler
Ayetteki bir ifadeyi Muhammed’e atfederek	Muhammed	19, 68, 70-71, 78, 81-82, 84, 99, 101, 106, 110, 112, 114, 119, 144-146, 153, 155, 164-165, 172, 179, 187, 193, 200
Bir olayın içinde bahsederek	Muhammed	13, 59, 65-68, 88-89, 102-103, 134-136, 169, 175, 181.
Diğerlerinin Muhammed’den bahsettiğini söyleyerek	Muhammed	18, 72, 142-143, 179

2.1.2. Nebî’nin Yakınındaki Bireyler

Bu surede peygamberin yakınındakilerden, yani ailesinden ve arkadaşlarından da birey olarak bahsedildiğini gördük. Örneğin 64. ayette Necrân Hristiyanlarının lanetlenmekten vazgeçip Nebî ile barış yaptıkları anlatıldıktan sonra başka bir detay daha verilmiştir. Ömer peygambere “Eğer (Necrân Hristiyanları ile) lanetlenmiş olsaydın kimin elinden

⁹⁶ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 304.

tutup gidecektin?” diye sorar. Peygamber de “Ali, Fatıma, Hasan, Hüseyin, Hafsa ve Ayşe’nin elinden tutup gidecektim der.”⁹⁷ Çünkü müfessir üç ayet öncesindeki “تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ *Gelin oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım, sonra Allah’ın lanetinin yalancılara üzerine olması için yalvarıp yakaralım.*” diye lanetleşmeye çağıran ayeti aydınlatmak ister. Burada oğullarımız ve kadınlarımız ifadesinin peygamber tarafındaki karşılığını verir. Mukâtil’in aktardığı rivayetten şunu anlıyoruz, peygamber eğer lanetleşseydi kadınları ve oğulları olarak Ali’yi, Fatıma’yı, Hasan’ı, Hüseyin’i, Hafsa’yı ve Ayşe’yi yanında götürcekti. Müfessir burada da ayeti anlamlandırırken şahısları belirlemeyi öncelemiştir.

Bir diğer örnek olarak 135. ayette, hata yapıp pişman olan Ömer b. Kays’ın ilk olarak Ebû Bekr’e, sonra da Ömer’e gitmesini anlatır. Müfessirin anlattığına göre gazaya çıkan birinin ailesini emanet ettiği Ömer b. Kays, adamın karısıyla yakınlaşıp cima‘ dışında her şeyi yapmıştı. Sonra çok pişman olup Ebû Bekr’e pişmanlığını dile getirmişti. Ebû Bekr de “Yazık sana! Allah gazi için gayrete gelir ama oturan için gayrete gelmez, bilmez misin?” der. Sonra Ömer’e gider, ondan da aynı cevabı alır. Sonra Nebî’ye gider, ondan da aynı cevabı alır. Bu olay üzerine de “*Ve onlar ki bir kötülük yaptıkları yahut nefislerine zulmettikleri vakit Allah’ı hatırlayarak hemen günahları için mağfiret dilerler...*” ayeti iner.⁹⁸ Bu olayda Ebû Bekr’in ve Ömer’in, peygamberin yakınında olan ve akıl danışılan önemli şahsiyetler olduğunu görüyoruz.

Bu iki ismi 154. ayette Uhud Savaşı’ndan sonra içlerine sukûnet verilenler arasında da görüyoruz. “*Sonra, o üzüntünün ardından üzerinize, içinizden bir taifeyi saran bir emniyet duygusu, bir iç sükuneti inzal etti...*” ayetini açıklarken bu taifenin 7

⁹⁷ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 281.

⁹⁸ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 302.

kişi olduğundan bahseder. Bunlar; Ebû Bekr, Ömer, Ali b. Ebi Talib, Hâris b. es-Simme, Sehl b. Dayf ve Ensâr'dan iki adamdır.⁹⁹

Âl-i İmrân suresinde Ebû Bekr tek başına da peygamberin yakınındaki kişi olarak zikredilmiştir. 181. ayetin sebebi nuzûlünü şöyle anlatır: “Nebî Ebû Bekr ile birlikte Kaynuka Yahudilerine bir mektup yazdı. Onları namaz kılmaya, zekat vermeye, Allah’a güzel bir borç vermeye davet etti. Sonra Yahudi Finhas ‘Allah bizden borç istediğine göre fakirdir, biz ise zenginiz.’ dedi. Bunun üzerine Allah şöyle dedi: *Andolsun ki Allah ‘Allah fakirdir, biz zenginiz’ diyenlerin sözünü işitti. Onların dediklerini yazacağız ve haksız yere nebîleri öldürmelerini ve diyeceğiz ki: O yakıcı azabını tadın!’*” Ebû Bekr bu olayda peygamberin yanında, onunla birlikte hareket eden biri olarak bahsedilmiştir.

Son olarak yine siyasi bir hamle olarak Necrânlılara yazılan barış belgesinde Ebû Bekr’i ve Ömer’i görürüz. Ali, Ebû Bekr’in de peygamberin yazdırdığı bu mektuba benzer bir mektubu Necrânlılara yazdığını söylemiştir. Ancak müfessirin aktardığına göre Ömer bu belgede yazılan barış ifadelerinin aksine Necrânlılara başka memleketlere dağıtmıştır. Sebep ise Necrânlıların 40.000 savaşçıya ulaşacak kadar çoğalmış olmalarıdır. el-A‘meş Salim’e sorar: “Ömer Necrânlıları nasıl çıkardı?” Salim de aralarında çıkan bir pürüzü Ömer’e anlattıktan sonra gelip barıştıklarını söylemelerine rağmen Ömer’in hepsini Şam’a, Irak’a ve başka memleketlere gönderdiğini söyler.¹⁰⁰ Bu örneklerde müfessirin Ebû Bekr’i ve Ömer’i peygamberin yanındaki önemli bireyler olarak aktardığını gördük. Öyle ki bu bireyler hem akıl danışılan, hem peygamberle birlikte hareket eden hem de siyasi meselelerde farklı adımlar atabilen siyasi güce sahip bireylerdir.

⁹⁹ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 308.

¹⁰⁰ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 325-326.

2.1.3. Peygambere Soru Soran/Tepki Veren Bireyler

Soru soran bireyler başlığı altında topladığımız dört kişi var. “Müslüman olduktan sonra size küfrü emreder mi hiç?” ayeti indiğinde el-Asbağ b. Zeyd ve Kerdem b. Kays ayette geçen soruyu yinelediler: “İman ettikten sonra bize küfrü emreder mi?” Bunun üzerine de 81. ayet indi der Mukâtil. 81. ayet de İsrailoğulları’ndan Muhammed’i doğrulayacaklarına dair söz aldığı ve onların da kabul ettiği anlatılır.¹⁰¹

Bir diğer kişi ismi belirsiz bir mümin bireydir. “Bir adam” diye geçer. “*Allah yolunda katledilenleri sakın ölüler sanma...*” ayetinin bir adamın sözü üzerine indiğini söylemiştir. Adam “Keşke Bedir’de katledilen kardeşlerimizin nelerle karşılaştığını bilseydik” der ve bunun üzerine “*...onları ölüler sanma...*” ayeti iner.¹⁰²

Bir de verdiği tepki üzerine ayetler inmiş bir kişi, müminlerin annesi Ummu Seleme bt. Ebû Umeyye el-Mahzûmî var. Mukâtil’e göre Ummu Seleme’nin “Biz kadınların Allah indinde bir hayrı yoktur ve bizden hiçbir şekilde söz edilmiyor” sözü üzerine iki ayet inmiştir. Biri Âl-i İmrân 195. ayet, diğeri ise Ahzâb 35. ayet. Bu ayetlerde erkeğin ve kadının Allah katında eşit olduğu mesajı verilmiştir. Yani doğrudan olarak ayet Ummu Seleme’ye konuşmamış ama Ummu Seleme’nin sözü üzerine konuşmuştur.¹⁰³

2.1.4. Yahudiliğe Davet Edilen Bireyler

Ammâr b. Yâsir ve Huzeyfe b. el-Yemân ikilisi surede 2 yerde geçmiştir. Yahudilerin dinlerine davet ettiği iki bireydir. 69 ve 99. ayetlerde bu konu sebebiyle onlardan bahsedilir. Mukâtil’e göre “Ehli kitaptan bir taife sizi delaletе düşürmeyi arzu ettiler...” ayeti ile “De ki: Ey Ehli Kitap! Niçin Allah yolundan alıkoymaya çalışıyorsunuz...” ayeti

¹⁰¹ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 287.

¹⁰² Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 314.

¹⁰³ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 322.

bu iki kişi hakkında inmiştir. İki ayette de Ehli Kitap'tan kasıt Yahudilerdir. Yahudilerin Ammâr ve Huzeyfe'yi dinlerine davet etmeleri sebebiyle bu ayetler nazil olmuştur.¹⁰⁴

2.1.5. Yahudilerin Mümmini Olan Birey

Abdullah b. Selam genelde “Abdullah b. Selam ve arkadaşları” olarak kullanılır. Bu sebeple çoğul olarak kullanılan ifadeleri gruplar bölümünde inceledik. Burada bu bireyin önemini ve sadece şahıs olarak tek başına muhatap olduğu ayeti inceledik. Abdullah b. Selam surenin başlarında ehli Tevrat'tan iman eden, Tevrat ilmini iyice bellemiş diye bahsedilmiştir.¹⁰⁵ Sonraki ayetlerde de “ehli kitabın mümmini”¹⁰⁶ veya “Yahudilerin mümmini”¹⁰⁷ olarak geçer. Tek başına dolaylı muhatap olduğu tek yer 199. ayettir. Orada Mukâtil “*Ehli kitaptan öyleleri vardır ki...*” ifadesinin yanına “yani İbn Selâm” der.¹⁰⁸

2.1.6. Tövbe Eden Bireyler

Mukâtil 85-90 arasındaki ayetlerde mürted olan 11 kişilik bir gruptan bahsetmiştir, onları gruplar bölümünde ayrıca inceledik. Burada onlar arasında zikrettiği Haris b. Suvey b. es-Sâmit el-Ensârî'den bahsettik. Çünkü o mürtedler arasındayken pişman olup tövbe etmiştir ve Mukâtil'e göre 89. ayet onun tövbesinin kabul olması hakkında nazil olmuştur. Haris'ten sonra affedileceklerini düşünüp geri dönmek isteyen mürtedlere ise 90. ayetle cevap verilmiştir: “Kuřkusuz imanlarının ardından küfretmiş, sonra küfürlerini artırmış olanların tevbeleri asla kabul olunmaz...”¹⁰⁹

Bir diğerk tövbe eden kişi ise Ömer b. Kays'tır. Onun hikayesi ise 135 ve 136. ayetlerde anlatılır. Ayette “Ve onlar bir fahişe yaptıkları yahut nefislerine zulmettikleri

¹⁰⁴ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 283 ve 292.

¹⁰⁵ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 264.

¹⁰⁶ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 324.

¹⁰⁷ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 295.

¹⁰⁸ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 324.

¹⁰⁹ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 289.

vakit Allah'ı hatırlayarak hemen günahları için mağfiret dilerler, -zaten günahları da Allah'tan başka kim mağfiret eder ki!- hem onlar yaptıklarına bile bile ısrar etmezler” demiştir. Mukâtil'e göre burada Ömer b. Kays'ın işlediği günahı ve pişman oluşunu anlatır.¹¹⁰

2.1.7. Medineli Mümin Bireyler (Ensar)

Mukâtil 102 ve 103. ayetlerin muhatabını Ensar, yani Medineli müminler olarak görür. Gruplar bölümünde Ensar'ı ayrıca inceledik. Burada Ensar'ın övündükleri bireylerden bahsedeceğiz. Peygamber Medine'ye hicret edince İslam'dan önce düşman olan Evs ve Hazreç kabilesinin aralarını düzeltti. Ancak Evs'ten Sa'lebe b. Guneyme, Hazreç'ten Sa'd b. Zurare kabileleriyle övünmeye başladılar ve araları kızıştı. Sonra “Topluca Allah'ın ipine sarılın ve ayrılmayın” yahut “Siz düşman idiniz de...kardeş oldunuz” gibi ifadeler içeren ayetler iner. Peygamber bu ayetleri okuyunca birbirlerine sarılıp yanaklarından öpmeye başlarlar. Burada Cabir b. Abdullah olaya şahitlik edenlerden biri olarak bahsedilir. Müfessir bu ayetlerdeki ifadelerin tamamını Ensâr'a yorar.¹¹¹

109. ayette yine bu iki kabilenin birbirlerine karşı övünmeleri konu edilir. Çünkü ayette “Göklerdekiler ve yerdekilerin tümü Allah'ındır. Bütün işler de Allah'a döndürülür.” der. Mukâtil de ayetten sonra bu iki kabilenin övünmelerini anlatır. Yani demek ister ki bu iki kabile övünüyorlardı, Allah da onlara *her şey Allah'ındır* ayetini indirdi.¹¹²

Konumuz mümin bireyler oldukları için bu iki kabilenin övündükleri o mümin bireylerden de bahsedelim. Mukâtil şöyle anlatıyor:

“Evsliler dediler ki: ‘Şahidliği iki kişiye bedel Huzeyme b. Sâbit, meleklerin gaslettikleri Hanzala, müşrikler cesedine yaklaşmasınlar

¹¹⁰ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 302.

¹¹¹ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 293.

¹¹² Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 294.

diye arılar tarafından korunan ‘Âsım b. Sâbit b. el-Eflah, vefatı sebebiyle arşın sarsıldığı ve Benî Kurayza hakkında vermiş olduğu hükmü Yüce Allah ve meleklerce beğenilen Sa’d b. Mu‘az bizdendir.’ Hazreçliler de şöyle karşılık verdiler: ‘Kur’ân’ı sağlam bir şekilde öğrenmiş olan dört kişi: Übey b. Ka‘b, Mu‘âz b. Cebel, Zeyd b. Sâbit ve Ebû Zeyd bizdendir. Yine Ensâr’ın sancağının taşıyıcısı, onların sözcüsü ve cinlerin ölümünü haber vererek hakkında, ‘Hazreclilerin efendisi Sa’d b. Ubâde’yi biz öldürdük. Ona iki ok attık ve bunlar kalbine isâbet etti’ dedikleri Sa’d b. Ubâde de bizdendir.’¹¹³

2.1.8. Bedir’deki Mümin Birey

Bedir Savaşı’nda müşriklere göre müminlerin sayıca az olduklarını anlatırken aralarındaki iki atının isimlerini zikrediyor. Ebî Mersed el-Ganevî ve el-Mikdâd b. el-Esved el-Kindî. Bu bireyler müminlerin tarafında savaşçı olarak bahsedilmiş bireyler.¹¹⁴

Yine Bedir’de savaşanlardan Enes b. en-Nadr b. Damdam’dan bahsetmiştir. Bedir günü peygamber öldü dediklerinde münafıklar “Haydi kardeşlerinizin yanına gidin, eman isteyin. İlk dininize geri dönün.” dediler. Enes b. en-Nadr da "Muhammed öldürüldüyse Muhammed’i rabbi asla ölmez. Siz de Rasulullah’ın uğrunda savaştığı şey için Allah’ın huzuruna varıncaya kadar savaşmaz mısınız?” dedi. Sonra münafıkların sözlerinden dolayı Allah’tan af diledi, kılıcını çekip müşriklerin üzerine atıldı. Bazılarını öldürdü, sonunda kendisi de şehit oldu.¹¹⁵

¹¹³ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 294.

¹¹⁴ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 266.

¹¹⁵ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 304.

2.1.9. Uhud'daki Mümin Birey

Uhud Savaşı'yla ilgili müminler tarafından öne çıkan bireylerden biri Abdullah b. Rebâb (Harâm) el-Ensârî'dir.¹¹⁶ Uhud günü münafıkları savaşa çağıran kişidir. وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا قَاتِلُوا Onlara “Gelin, Allah yolunda savaşın yahut kendinizi savunun” denildiği vakit “Eğer bir savaş bilsek size tâbi olurduk” dediler ayeti Uhud’a çağırılan münafıklar hakkındadır. Mukâtil burada savaşmaya çağıran kişi Abdullah b. Rebâb(Harâm), çağırılanlar ise münafık olan Abdullah b. Ubey ve arkadaşlarıdır der. Abdullah b. Ubey ve beraberindeki 300 kişi savaşa katılmaktan vazgeçerler. Burada Abdullah b. Rebâb (Harâm) münafıkların karşısında duran mümin birey profilindedir.¹¹⁷

2.2. Yahudi Bireyler

2.2.1. Ka‘b b. el-Eşraf, Mâlik b. ed-Dayf ve Vehb b. Yehûza

Ka‘b b. el-Eşraf Mukâtil’in önemli bulduğu bir şahıstır. Yahudilerin öncüsü, reisidir. Ona göre ayetlerde doğrudan Ka‘b’a cevaplar verilir.¹¹⁸ Örneğin إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا ifadesinde *küfredenleri* Yahudiler olarak açıklar ama bu ayet özellikle Ka‘b b. el-Eşraf hakkındadır der.¹¹⁹ Yine başka bir ayette وَقَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ Ehli kitaptan bir grup dedi ki ifadesindeki gruba Ka‘b b. el-Eşraf ve Mâlik b. ed-Dayf der. Bu bireyler Yahudilerin avamına söz söyleyen öncü bireylerdir.¹²⁰ Bir de aynı surede yine Yahudi öncülerini arasında ismi zikredilen bir diğer isim Vehb b. Yehûza’dır. Mâlik ve Vehb, müminlere

¹¹⁶ Mukâtil Abdullah b. Rebab demiştir ancak muhakkik bunu Kurtubî ve Taberî’yi kaynak göstererek Abdullah b. Haram diyerek düzeltmiştir. Kurtubî’de Abdullah b. Amr b. Harâm olarak geçer, bkz. Şems’ud-Din Kurtubî, *el-Cami’ li-Ahkam’il-Kur’ân*, tah. Ahmed el-Berdûni ve İbrahim Atfîş (Kahire: Dar’ul-Kutubu’l-Mısriyye, 1964), c. 4 s. 266.

¹¹⁷ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 312-313.

¹¹⁸ Ka‘b b. el-Eşraf’ın bahsedildiği ayetler bunlarla sınırlı değildir. Burada sadece birey olarak bahsedildiği ayetlerden söz edilmiştir. Ka‘b genelde “Ka‘b b. el-Eşraf ve diğerleri” olarak bir grup şeklinde bahsedilir. Bu sebeple gruplar bölümünde de ayrıca konu edindik. bkz. Yahudi Gruplar.

¹¹⁹ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 265.

¹²⁰ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 284-285.

“Bizim dinimiz sizin bizi davet ettiğiniz dinden daha hayırlıdır” dediler. Bunun üzerine Allah müminlere “Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz” dedi. Mukâtil “yani kendi zamanınızda en hayırlı” eklemesini yapar. İsrailoğulları’nın da kendi zamanlarında üstün kılındıklarını söyler.¹²¹

2.2.2. Yahudi Finhas

Mukâtil 181. ayette geçen “Allah fakirdir, biz zenginiz diyenler” ifadesinde bu sözün sahibi olarak Yahudi Finhas’tan bahseder. Der ki, Nebî Kaynuka Yahudilerine bir mektup yazmıştı. Orada namaza ve zekatı vermeye, Allah’a güzel bir borç vermeye davet etti. Sonra Yahudi Finhas da “Allah bizden borç istediğine göre fakirdir, biz de zenginiz.” dedi. Bunun üzerine Allah şöyle buyurdu: “Andolsun ki Allah, ‘Muhaakkak Allah fakirdir, biz zenginiz’ diyenlerin sözlerini işitti...”¹²²

2.2.3. Yahudi Hurmele’nin iki oğlu: Asbağ ve Rafi‘

“Ey iman edenler! Kendinizden başkasını bitâne (dost) edinmeyin.” ayetinde Mukâtil “başkasını” Yahudiler olarak görür ve onları dost edinenler de Abdullah b. Ubey, Mâlik b. ed-Duhşûm ve münafık arkadaşlarıdır. Burada münafıklarla dostluk eden Yahudilerin içinde onların önde gelenlerinden Hurmele’nin iki oğlu; Asbağ ve Rafi‘ ismi zikredilir.¹²³

2.3. Kafir/Müşrik Bireyler

2.3.1. el-Ahnes b. Şerîk

Mukâtil Âl-i İmrân suresinden önce Bakara’da Ahnes diye birinden bahseder. Bedir’de müşrikler tarafında savaşacak olan Zühreoğulları’ndan 300 kişiyi Muhammed’le savaşmaktan vazgeçirir. “Muhammed sizin kız kardeşinizin oğludur, ona gelecek zararı

¹²¹ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 295.

¹²² Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 319.

¹²³ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 298.

önlemek en çok size yakışır...” der ve vazgeçirir. Hatta bu yüzden ona Ahnes denir. Çünkü ha-ne-se fiili sinmek anlamına gelir. Ahnes de Bedir’de vazgeçirip onlarla beraber sinmiştir.¹²⁴ Âl-i İmrân’da da 13. ayette Bedir’den bahsederken yine Ahnes’in adını anar.¹²⁵ Ancak En’am suresi 5. ayette Ahnes’i Kur’an’ı inkar eden Mekke kafirleri arasında sayar.¹²⁶ Bakara’da da Ahnes hakkında, peygamberin yanına gelip onu sevdiğini söylediğini ancak kalbinde başka kötülükler olduğunu söyler.¹²⁷ Yani Ahnes peygamberi seven ama onun tarafına geçmeyen bir Mekke kafiri profilindedir.

2.3.2. Ebû Cehl

Ebû Cehl sadece Bedir Savaşı konusunda bahsi geçen müşrik bireydir. Müşriklerin başındaki kişidir. Surede sadece 2 ayette bahsi geçer, 12 ve 13. ayetler. 12. ayette Nebî’ye “O küfredenlere de ki: Yakında yenilecek ve cehenneme haşrolunacaksınız...” denildiğinde bu ayete Ebû Cehl şöyle karşılık verir: “Ey Ebû Kebşe’nin oğlu! Bu daha önce bize anlattıklarından farklı bir şey midir?” Ayetin tek muhatabı Ebû Cehl değildir, çünkü Mukâtil “küfredenlere” ifadesine “Mekkeliler” der. Fakat Ebû Cehl’in Mekkeli müşriklerin önde geleni olduğunu, hitaplara cevap verdiğini söyleyebiliriz.

2.3.3. Ebû Sufyân

Ebû Sufyân bu surede 7 defa ismi zikredilmiştir.¹²⁸ Lafzen ayetlerde geçmemiştir, Mukâtil’in açıklamalarında ismi geçer. Bedir Savaşı’nda Ebû Cehl müşriklerin başyken Ebû Sufyân’dan hiç söz edilmez. Ancak konu Uhud Savaşı’na gelince müşriklerin/kafirlerin önde geleni olarak zikredilen isim Ebû Sufyân’dır.

¹²⁴ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 178.

¹²⁵ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 266.

¹²⁶ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 550.

¹²⁷ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 178.

¹²⁸ Ancak 5 tanesinde sadece birey olarak bahsedilmiş, burada onları inceledik. Diğerlerini Ebû Sufyan ve arkadaşları olarak bir grubu ifade ettiği için müşrik/kafir gruplarda inceledik.

İlk olarak 149. ayette ilk din ifadesinin karşılığı olarak karşımıza çıkar. Mukâtil ayette geçen الذين كفروا küfredenler ifadesini Ebû Sufyân'a dönmeyi tavsiye eden münafıklar olarak açıklar.¹²⁹ Sonrasında da yine ayette bunu ilk dine dönmek olarak tanımlar. Yani Ebû Sufyân birey olarak ilk dinin sahipliğini temsil eder. İslam'dan önceki dinin temsilcileri arasında önde gelen isimdir. Sonraki ayette de “O(Allah) yardım edenlerin hayırlısıdır.” ifadesini “yani Ebû Sufyân’dan, arkadaşlarından ve Uhud günü onunla beraber bulunan diğer kafirlerden hayırlıdır.” diyerek açıklar. Yine Ebû Sufyân Uhud’daki müşriklerin başı olarak bahedilmiştir.¹³⁰

172 ve 174. ayetler Uhud dönüşü peygamberin 70 kişi ile Ebû Sufyân ve diğerlerini peşine düşmesi ile ilgilidir. Ebû Sufyân bunu duyunca endişelenir ve yolda gördüğü Nu‘aym b. Mes‘ud’la Muhammed’e caydırıcı sözler iletmesini ister. Bu konu anlatılırken de Ebû Sufyân ismine 2 ayette rastlıyoruz.¹³¹ Fakat bunlar ayette geçen lafızlar değil, Mukâtil’in aktardığı rivayet ile muhataplar arasında Ebû Sufyân olduğunu anlarız. Son olarak da sure sonunda verilen Necdân Hristiyanlarına yazılmış belgede şahit olarak Ebû Sufyân b. Harb ismi geçer.¹³²

2.3.4. Uhud’da Hâlid b. Velîd

Uhud yenilgisine sebep olanrak Halid b. Velid’den de bahseder. Uhud Savaşı’nda mağlubiyetle dönen müminlere فَاَتَابَكُمْ عَمَّا بَعَثَ *bunun üzerine Allah size keder üstüne keder isabet ettirdi* diye ayet gelir. Mukâtil buradaki ilk kederin mağlup olmaları, ikinci kederleri ise Hâlid b. Velîd’in dağın üzerinden gelip arkalarını kuşatmasıyla dehşet içinde kalmalarıydı der.¹³³

¹²⁹ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 306.

¹³⁰ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 306.

¹³¹ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 316.

¹³² Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 325.

¹³³ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 307.

2.4. Hristiyan Bireyler

Mukâtil Âl-i İmrân suresinin başında henüz hiçbir ayeti zikretmeden önce Seyyid ve Akîb'in de aralarında bulunduğu Necrân Hristiyanlarından bahseder. Bir araya gelip İsa'nın Allah olduğunu söylediler der, sonra da Allah onları yalanlamak için şu ayetleri indirdi diyerek sureye başlar. Müfessir bu rivayeti aktarırken Necrân Hristiyanlarının arasından bulunan Seyyid ve Akîb'i sadece ismen zikreder.¹³⁴

Sonra 59. ayette anlıyoruz ki Seyyid ve Akîb Necrân ehlinin efendileri, önde gelenleri. Necrân Hristiyanlarının temsilcileridirler ve bir şey konuşulduğundan onlar konuşmacıdır. Necrân ehli hakkında farklı bir takım isimler zikredilse de peygambere soru soranlar bu iki kişidir.¹³⁵ Örneğin 59 ile 64. ayetler arasında Seyyid ve Akîb'in peygambere sorular sorduğunu, cevapları kabul etmediklerini ama lanetleşmekten de kaçınıp peygamberle barış yapmak istediklerini görüyoruz.¹³⁶

2.5. Mürted Birey

*“Kim islamdan başka bir din ararsa, ondan asla kabul olunmaz ve o ahirette hüsrana uğrayanlardan olur.”*¹³⁷ Bu ayetin muhatabı Mukâtil için çok nettir. Ayet İslam'dan dönerek Mekke kafirlerine katılmış olan Beni Sakr'dan Evsli Tu'me b. Ubeyrik el-Ensari hakkındadır der.¹³⁸ Sonraki ayetlerde Tu'me dışında 10 kişiden daha bahsetmiştir ancak her zamanki gibi Mukâtil bu grupta da bir bireyi ön plana çıkarır.

¹³⁴ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s.262.

¹³⁵ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s.280-281.

¹³⁶ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 280-281.

¹³⁷ 3/Âl-i İmrân: 85

¹³⁸ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 288.

2.6. Mūnafık Birey

Mukâtil'e göre 156. ayet Uhud yenilgisinden sonra inzal olmuştur ve mūnafıklar hakkındadır. الْذِينَ كَفَرُوا *kūfredenler* ifadesini “yani mūnafıklar” olarak açıklar. Ancak ayetin devamında وَلِإِخْوَانِهِمْ *kardeşlerine dediler ki* ifadesi çoğul olmasına rağmen tekil anlam verir. “Yani Abdullah b. Ubey Uhud günü dedi ki” anlamını verir.¹³⁹ Abdullah b. Ubey Uhud'da ölenler için “yanımızda olsalardı öldürülmezlerdi” diyor ve bu 168. ayette de bahsediliyor. Orada da yine Abdullah b. Ubey'den bahsedip bu sözün ona ait olduğunu anlatıyor.¹⁴⁰ Mūnafıklardan bahsederken Abdullah b. Ubey mutlaka zikrediliyor. 167. ayette mūnafıklar için Abdullah b. Ubey ve arkadaşları deniyor.¹⁴¹ Yine burada da Mukâtil mūnafıkların önde gelen ismini, temsilcisini yahut muhatap olunanı belirlemiş gibidir.

2.7. Tarihi Olaylarda Adı Geçen Bireyler

İlk olarak Hz. İsa ve hikayesindekilerden bahsetmeliyiz. İsa Âl-i İmrân suresinde geçmişten biri olmasına rağmen sıklıkla bahsedilir. İsa'nın hikayesinin uzunca anlatıldığı bir suredir. Sanıyoruz ki Mukâtil de bu sebeple surenin başında ve sonunda Necrân Hristiyanlarını muhatap olarak zikretmiştir. Zaten Sure başlarken ilk ayetin “İsa Allah'tır” diyen Necrân Hristiyanlarına cevap olarak gönderildiğini söyler.¹⁴² Sonra 3. ayette geçen “İncil” lafzının yanına da عَلَى عِيسَى *İsa'nın üzerine* eklemesi yapar.¹⁴³ 6. ayette “Rahimlerde sizi dilediği gibi şekillendiren odur.” ifadesinde kastedilen kişinin İsa b. Meryem olduğunu söyler.¹⁴⁴

¹³⁹ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 309.

¹⁴⁰ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 313.

¹⁴¹ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 312.

¹⁴² Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 262.

¹⁴³ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 262.

¹⁴⁴ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 263.

Surenin 35-54. ayetler arasında 20 ayetlik bir bölüm ardışık olarak Meryem'in doğumundan, İsa'nın doğumundan, Zekerriyya'dan, Yahya'nın doğumundan bahseder.¹⁴⁵ Muhatap Necrân Hristiyanları ve onların sözleri olduğu için bu hikayenin burada anlatılması onlara bir cevap niteliğindedir.

Bir de bunlar dışında yine Hristiyanların sorularına veya sözlerine cevap olarak inen ayetlerde İsa'dan bahsedilmiştir. Bazısı doğrudan ayette geçmiştir, “İsa'nın meseli Adem'in meseli gibidir...” ayeti gibi. Bazısı da müfessirin tartışmaların devam ettiğine dair atıflarında geçmiştir.¹⁴⁶

Geçmişte yaşayan birey olarak bahsedilen ikinci kişi Uzeyr'dir. Surede Uzeyr'den sadece iki defa bahsedilir. Yahudilerden Ka'b b. el-Eşref ve diğerleri, Necrân Hristiyanları Muhammed'le İbrahim hakkında tartıştılar. Yahudiler Muhammed'e dedi ki: “Hristiyanların İsa'yı rab edindiği gibi seni de rab edinelim istiyorsun.” Hristiyanlar da bunun aksine “Yahudilerin Uzeyr'i rab edindiği gibi seni de rab edinelim istiyorsun.” dediler.¹⁴⁷ 80. ayette de onlara cevap veriliyor. “*Size melekleri ve nebîleri rab edinmenizi emretmez...*”¹⁴⁸ Yani bu surede Uzeyr, sadece Yahudilerin rab edindiği nebî olarak söz konusu olan bir birey. Yine ayetlerde Uzeyr'e dair bir ifade geçmemişken Mukâtil'in anlattığı olaylarla ayetler bir hikaye kazanıyor.

Üçüncü olarak herhangi bir niteliği olmaksızın savaş esnasında arada laf taşıyan bir bireyden bahsedilir. Eşca'ogullarından Nu'aym b. Mes'ud'la ilgili şu ayet zikredilir: “الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ” “Onlar ki, insanlar kendilerine, ‘İnsanlar sizin için topladılar. O halde onlara haşyet edin’ dediler de bu onların imanlarını arttırdı ve ‘Allah bize yeter. O ne güzel vekildir’ dediler.” Mukâtil “insanlar onlara dediler ki” ifadesinde insanları “sadece Nu'aym b. Mes'ud”

¹⁴⁵ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 272-278.

¹⁴⁶ 3/Âl-i İmrân: 59-62, 64-65, 79-80; Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 281, s. 282, s. 286.

¹⁴⁷ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 282.

¹⁴⁸ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 286.

olarak açıklar. Çünkü bir önceki ayette Nu‘aym’la ilgili bir olay anlatmıştır. Uhud’dan yenilgiyle dönerken Nebî 70 kişi ile peşlerine düşer ve bunu duyan Ebû Süfyan endişelendi. Yolda Nu‘aym’ı görünce ona Muhammed’e iletmesi için “Mekkeliler sizinle savaşmak için Arap kabilelerinden büyük bir ordu topladılar” dedi. Bu şekilde Muhammed’i yoldan çevirmek istedi, Nu‘aym da yoluna devam edip Muhammed’le karşılaşınca Ebû Süfyan’ın sözlerini ilette. Nebî de “Allah bize yeter, o ne güzel vekildir” dedi. Ve bunun üzerine “İnsanların ‘İnsanlar sizin için toplandılar, o halde korkun’ demeleri onların imanlarını artırdı ve Allah bize yeter, o ne güzel vekildir dediler.” ayeti indi.¹⁴⁹

Nu‘aym’ı burada zikretmemizin sebebi herhangi bir inanç grubu adı altında zikredilmemiş olmasıdır. Sadece tarihi bir olay olarak Uhud Savaşı’ndan sonra iki grup arasında söz taşımış bir kişi olarak aktarılmıştır.

Mukâtil Necrân Hristiyanlarından bahsederek başladığı sureye, yine Necrân Hristiyanları ile bitirir. 200. ayetten sonra surenin sonunda Muhammed’in Necrân Hristiyanlarına yazdığı mektubu paylaşır. Yazan Ali; şahitler ise Ebû Süfyan b. Harb, Gaylân b. Amr, Malik b. Avf en-Nedrî, Akrâ b. Hâbis ve el-Muğire.¹⁵⁰

¹⁴⁹ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 315-316.

¹⁵⁰ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 324-326.

Tablo 5

Hitap: Mühem	Muhatap	Ayetler
عیسی	İsa	1, 3, 6, 36, 39, 47, 49-55, 59-62, 64-65, 79-80
زکریا , مریم حواریون , یحیی , امرأت عمران	İsa'nın Hikayesindekiler: Meryem, Zekerıyya, Hanne, Yahya, Havariler, Yahudiler	35-54
Hristiyanların sözleri, "Nebîleri rab edinmenizi emretmez..." ayeti	Uzeyr	65, 80
"İnsanlar"	Nu'aym b. Mes'ud	172-173
Surenin sonu: Necrânîlîlara Yazılan Belgeyi Yazan ve Şahitleri	Yazan: Ali Şahitler:Ebû Süfyan b. Harb, Gaylân b. Amr, Malik b. Avf en-Nedrî, Akrâ b. Hâbis ve el- Muğire	200

İKİNCİ BÖLÜM

MUKÂTİL B. SÜLEYMAN'IN TEFSİRİNDE İLK MUHATAPLAR

-ÂL-İ İMRÂN SURESİ ÖRNEĞİ- : GRUPLAR

1. Doğrudan Muhatap Olan Gruplar

1.1. Mümin Gruplar

Biliyoruz ki Kur'an hitabının ilk muhatabı inananlar yani müminlerdir. Müminler hem ayetlerde lafzen geçmekte hem de Mukâtil'in aktardığı esbab-ı nüzulle mana olarak kastedilmektedir. Bu sebeple anlaşılacağı üzere Âl-i İmrân suresinde de en sık bahsi geçen grup müminlerdir. Mukâtil'in tefsirine göre 200 ayetlik surenin 86'sında doğrudan/dolaylı olarak mümin gruplar, 67 ayette de peygamber ve diğer mümin bireylere hitap edilmiştir. Yani müfessire göre toplamda 153 ayette peygamber ve müminlere konuşulmuştur, bu da surenin %76'sı demek oluyor.

Bu kısımda grup olarak müminlere doğrudan konuşan ayetleri inceledik. Doğrudan muhataplık söz konusu ise ayette mutlaka muhatap kipiyle konuşma vardır. Bu emir, nehiy, nida veya 2. tekil/çoğul şahıs eki kullanılmış fiiller olabilir. Suremizde müminlere edilen hitaplarda hepsini görüyoruz. Emir olarak¹⁵¹ *وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ* Allah'ın ipine sarılın,¹⁵² nehiy olarak¹⁵³ *وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا* ayrılıp ihtilaf edenler gibi olmayın,¹⁵⁴ nida olarak¹⁵⁵ *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا* Ey iman edenler¹⁵⁶ ve en sık karşılaştığımız

¹⁵¹ Müminlere hitaben emir kipi kullanılmış ayetler: 84, 103, 104, 131-133.

¹⁵² 3:103.

¹⁵³ Müminlere hitaben nehiy kipi kullanılmış ayetler: 105, 139,169.

¹⁵⁴ 3:105.

¹⁵⁵ Müminlere hitaben nida eki kullanılmış ayetler: 100, 102, 118, 119, 130, 149, 156, 200.

¹⁵⁶ 3:130

şekliyle 2. tekil/çoğul eki kullanılan fiil olarak¹⁵⁷ وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ Allah sizi kendisinden uyarıyor¹⁵⁸ ayetleri örnek verilebilir.

1.1.1. Kafirleri Dost Edinen Hâtib b. Ebî Belte‘a ve Diğerleri

28, 29. ve 30. ayetler kafirleri dost edinmekle ilgilidir. Burada *müminler müminleri bırakıp da kafirleri dost edinmesinler* gibi ifadelerle onları dost edinmeyi yasaklayan ifadeler vardır. Mukâtil bu pasajda belirli bir grup ismi zikreder, Hâtib b. Ebî Belte‘a ve arkadaşları. Anlattığına göre Hâtib b. Ebî Belte‘a ve arkadaşları kafirlere karşı sevgi besliyorlardı, bu ayetler onların bu tutumlarını yasaklamak için indirildi.¹⁵⁹ Hâtib b. Ebî Belte‘a ayrıca 2 surede de yine aynı sıfatla anılır. Nebî müminlere cihat emri verdiğiğinde Hâtib bunu Mekkelilere haber vermek için bir mektup yollar ve yakalanır. Bu sebep üzerine kafirlerle dost olmamak, onlara sevgi beslememekle ilgili Mucadele suresi 22. ayet ve Mumtehine suresi 1. ayet iner.¹⁶⁰

1.1.2. Ehli Kitap’a Karşı Müminlerden İstenen Dua

Surenin 35 ile 54. ayetleri arasında Hz. İsa’nın kıssasından bahsedilir. 55. ayetinden itibaren de ehli kitabın tartışmaları başlar. Önce Necrân Hristiyanlarının peygambere İsa hakkındaki soruları, sonra Yahudilerin ve Hristiyanların İbrahim hakkındaki tartışmaları söz konusu olur. 84. ayete geldiğimizde Mukâtil Bakara 136. ayeti benzer olarak örnek gösterir ve Allah ehl-i kitaba karşı müminlere bu ayeti okumalarını emretti der.¹⁶¹ Bakara 136. ayete gittiğimizde de ayetin *ey iman edenler* diye başladığını gördük.¹⁶² Burada benzer ayetleri bir araya getirerek muhatabını ve mesajını güçlendiriyor.

¹⁵⁷ Müminlere hitaben 2.tekil/çoğul ekli fiiller kullanılmış ayetler: 28-30, 101, 110-111, 120, 122-123, 125-126, 137-138, 140-143, 150, 152-155, 157-158, 160, 165-167, 175, 195, 200.

¹⁵⁸ 3:30

¹⁵⁹ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 270.

¹⁶⁰ Mukâtil, *Tefsîr*, IV, s. 266 ve 297.

¹⁶¹ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 288.

¹⁶² Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 141.

1.1.3. Medineli Müminler: Evs ve Hazrec Kabilesi

Ey iman edenler diyerek başlayan 102. ayet Mukâtil için doğrudan Ensar’a işaret eder. İfadenin hemen yanına “yani Ensar” der. Evs ve Hazrec kabileleri birbirine girmek üzereyken “Ey iman edenler! Allah’a, ona yaraşır biçimde ittika edin” ayeti iner ve peygamber onlara bu ayeti okuyarak seslenir.¹⁶³ Devamında 103. ayette *toplucu Allah’ın ipine sarılın* emri verilir, Mukâtil buraya “Ehli kitap gibi ihtilafa düşüp dağılmayın” diye anlam vermiştir. İslam’dan önce *siz düşmandınız kardeş oldunuz* denir. Mukâtil yine burada kastedilenlerin Ensar olduğunu söyler. Şemir ve Hâtıb’ın kan davaları sebebiyle Evs ve Hazrec kabileleri birbirine düşmandı, İslam’dan sonra kardeş oldular diye aktarır.¹⁶⁴ Hemen ardından 104. ayette “Siz hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten alıkoyan bir ümmet olun” ayeti vardır. Burada doğrudan siz diye konuşuyor ve bir öncesinde Ensar söz konusu olduğu için metinsel bir bağlam vardır diyebiliriz.¹⁶⁵ Mukâtil 105. ayetin de ehli kitap gibi dağılmamaları için müminlere öğütlendiğini söylemiştir. Burada dağılmak konusu yine önceki ayetlerin konusuna atıftır.¹⁶⁶ Yani Mukâtil’e göre 102 ve 105. ayetler arası bir pasajdır ve Ensar’ın muhatap alındığı sözlerdir diyebiliriz.

Peygamberle aynı dönemi paylaşmış bir mümin grubu Medineli müminler bir başka ayette de doğrudan muhatap olmuştur. O da 122. ayettir. Konu Uhud Savaşı’nda yerlerini terk eden müminlerdir. “Sizden iki taife bozulmaya yüz tutmuştu” ifadesi Mukâtil’e göre bunlar Ensar’dan iki kol olan Benû Hârise b. El-Hâris ve Benû Seleme b. Cuşem idi. Yani ona göre bu ayetteki siz lafzı Ensar’a hitap ediyor.¹⁶⁷

¹⁶³ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 293.

¹⁶⁴ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 293.

¹⁶⁵ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 293.

¹⁶⁶ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 294.

¹⁶⁷ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 299.

1.1.4. Yahudiliğe Davet Edilen Müminler

99. ayette *Ey ehli kitap!* İfadesini müfessir “Ey Yahudiler!” olarak açıklar. Çünkü burada gerçekleşmiş bir olayı aktarmaktadır. Yahudiler müminlerden Huzeyfe ve Ammâr’ı kendi dinlerine davet etmiştir. Huzeyfe ve Ammâr esbab-ı nüzul olarak zikredilir. Ayetin devamında da –müfessire göre Yahudilere- “Neden Allah yolundan alıkoymaya çalışıyorsunuz?” denir. Çünkü onlar Muhammed’in nebî olduğunu bile bile bunu yapıyorlardı.¹⁶⁸ Bir sonraki ayette de “Muhammed aranızdayken ve Kur’an ayetlerini okurken onu nasıl inkar edeceksiniz?” diye sorulur. Bu ayet metinsel bağlam ile bir önceki ayetin devamıdır. Yahudilerin Huzeyfe ve Ammâr’dan İslam’ı inkar etmeleri üzerine gönderilmiş hitap devam etmiştir.¹⁶⁹

110. ayette yine Yahudilerin dinlerine davet ettiği başka bir mümin grupla karşılaşıyoruz. Yahudilerden Mâlik b. ed-Dayf ve Vehb b. Yehûza, müminlerden Abdullah b. Mes’ûd, Mu’âz b. Cebel ve Ebû Huzeyfe’nin azatlısı Sâlim’e “Bizim dinimiz sizin dininizden daha hayırlıdır.” demiş ve Mukâtil’e göre bunun üzerine bu ayet inmiştir: “Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz.” Mukâtil burada bakış açısı hakkında bize bir detay veriyor. Ayetteki *en hayırlı* ifadesini “yani kendi zamanlarında en hayırlı” olarak açıklıyor. Yahudiler için de “İsrailoğulları da kendi çağdaşlarından üstün kılınmıştı” diye ekliyor.¹⁷⁰

1.1.5. Abdullah b. Selâm ve Arkadaşları

Abdullah b. Selâm Mukâtil için özel birisi. Bireyler bölümünde daha detaylı inceledik. Ancak burada da tekrar edelim. Mukâtil “Yahudilerin mümini” diyor onun için. Burada birey olarak İbn Selâm’dan değil, Abdullah b. Selâm ve arkadaşları olarak zikredilen mümin bir gruptan bahsettik. Mukâtil’e göre bu surede sadece 111. ayete doğrudan

¹⁶⁸ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 292.

¹⁶⁹ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 292.

¹⁷⁰ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 295.

muhatap olmuşlardır. Bu ayette “Size eziyetten başka zarar veremezler” der. Mukâtil eziyetin Yahudi reislerinden Ka‘b b. el-Eşref, Şu‘be, Bahri, Nu‘mân, Ebû Yâsir, Ebû Nâfi‘, Kinâne b. Ebî’l-Hukayk ve İbn Suriya tarafından yapıldığını söylemiştir. Bu eziyetin dille eziyet olduğunu ve Abdullah b. Selâm ve arkadaşlarına karşı yapıldığını aktarır. Bu sebeple ayetteki size hitabı Abdullah b. Selâm ve arkadaşlarını doğrudan muhatap kılmıştır.¹⁷¹

1.1.6. Bedir ve Uhud’a Katılan Müminler

Âl-i ‘İmrân suresi tefsirinde Bedir Günü(Savaşı) geçmiş zamanda olmuş bir hikaye olarak aktarılırken, Uhud Günü(Savaşı) yaşananlar daha yakındır. Örneğin Bedir Savaşı üzerinden öğütler verilir ama Uhud’daki olaylar aktarılır. Uhud Savaşı öncesi olanlar, savaş sırasında olanlar ve sonrasında olanlar anlatılır. Burada müminlere hitap edilmesinin belli amaçları da vardır. Zaten müminlere en fazla hitap edilen ayetleri topladığımız konu başlığımız bu başlıktır. Çünkü savaş öncesi, sırası ve sonrasında müminlere devamlı bir hitap söz konusudur.

120. ayet müfessire göre hem Bedir hem de Uhud Savaşı’ndan söz eder. Ona göre bu ayet daha çok müminleri Yahudilerin tutumuyla ilgili uyarmak için gönderilmiştir. “Size bir iyilik dokunsa üzülsün, size bir kötülük dokunsa sevinirler” sözündeki iyilik Bedir zaferi, kötülük ise Uhud yenilgisidir.¹⁷² Bir önceki ayette “Siz Yahudileri seversiniz ama onlar sizi sevmezler” ifadelerin devamı olarak bu uyarının yapıldığını söyleyebiliriz.¹⁷³

123. ayette müminlere bir hatırlatma yapılmıştır. Siz Bedir’de sayıca azdınız ve Allah size yardım etti, siz de Allah’tan sakının denildi.¹⁷⁴ Bu hatırlatma Uhud Savaşı için

¹⁷¹ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 295.

¹⁷² Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 298.

¹⁷³ Zaten 126. ayete kadar Uhud öncesi mevkiilerine yerleştirilen müminler, Uhud günü müminlere söylenmiş sözler vardır. Burada sadece direkt olarak müminlere söylenmiş ayetleri inceledik.

¹⁷⁴ Bu ayet Kur’an’da Bedir lafzı geçen tek ayettir.

yapılıyor diyebiliriz. Çünkü 125 ve 126’da Uhud Savaşı’nda Allah katından yapılacak yardımlar anlatılır. 124. ayette peygamberin Uhud günü müminlere “Üç bin melek Rabbinizin size yardım etmesi yetmez mi?” sorusuna 125 ve 126. Ayetlerde cevaplar verilir. Buradaki ayetlerde Uhud ismi ayetlerde geçmez, Mukâtil yorumlarında doğrudan Uhud günü açıklaması yaparak zaman belirler.¹⁷⁵

Surenin müminlere hitaben inmiş en uzun pasajları 137 ile 169. ayetler arasındadır. Bu ayetlerden özetle bahsettik, çünkü konu, mekan ve zaman belirgindir. Genel olarak Uhud Savaşı yahut ders çıkarmaları için anlatılan Bedir Savaşı, savaş zamanı uyarılar, savaştan sonra teselliler ve öğütler içeriyor. Müfessir 137. Ayet hakkında “daha öncekilerin başına gelen helak ile bu ümmeti uyarıyor” demiştir.¹⁷⁶ 138’de ise “onlara öğüt veriyor” diyerek hitabın doğrudan müminlere olduğuna işaret etmiştir.¹⁷⁷ 139 ile 141 arasındaki ayetlerde *gevşemeyin*, *üzülmeyin* gibi ifadelerle müminleri teselli ettiğini söylemiştir.¹⁷⁸ 142. ayetten itibaren 145. Ayete kadar da müminlerin uyarıldığını, Allah yolunda gelebilecek sıkıntı ve belaları haber verdiğini aktarıyor. ¹⁷⁹ 145. Ayetten 149’a kadar olan pasajın da muhatabı Uhud’da savaşan müminlerdir. Müfessir bu ayet grubunun müminleri teselli etmek ve sabretmelerini tembih etmek için indirildiği iletmiştir.¹⁸⁰

Savaş sonu müminleri ilk dinlerine davet eden münafıklara cevaben 149. Ayet yine müminler için indirilmiştir. *Ey iman edenler* diyerek başlayan ayetteki *küfredenler* ifadesini münafıklar olarak yorumlar. Buradaki müminler de müfessire göre yine Uhud Savaşı’na katılmış, münafıkların eski dinlerine çağırdığı müminlerdir. Bu konu 160. ayete kadar devam eder. Bu 11 ayetin tamamında müminlere hitaben muhatap kipiyle konuşulur. Müfessirin dikkat çektiği üzere bu müminler Uhud gününü yaşayan, katılan,

¹⁷⁵ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 299.

¹⁷⁶ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 303.

¹⁷⁷ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 303.

¹⁷⁸ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 303-304.

¹⁷⁹ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 304-305.

¹⁸⁰ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 305-306.

bilen müminlerdir.¹⁸¹Yine birkaç ayet sonra 165. ayetten başlayarak 169. ayete kadar Uhud Savaşı sonrası müminlere yapılan konuşmalar vardır. Mesela Uhud’da ölenlerin sonunu merak ettikleri için “*Allah yolunda katledilenleri sakın ölüler sanma...*” ayeti indirilmiştir.¹⁸²

Son olarak Uhud’a katılmış müminlere hitap eden ayet 175. ayettir. Bu ayet müfessire göre Uhud sonrası peygamberin müşrikleri takip etmeye çağırmasıyla ilgilidir. Zaten yenildikleri için sayıları az olan müminleri münafıklar korkutmaya çalıştı. Bunun üzerine “*Şu şeytan sizi, sadece kendi dostlarına karşı korkutuyor...*” ayeti indi.¹⁸³

1.1.7. Bir Kültür Üzerine Uyarılan Müminler

Mukâtil’de nadiren gördüğümüz bir durum da ayeti genel bir hüküm etrafında yorumlamasıdır. 130 ile 133. ayetler arasında müminlere doğrudan hitap ederek ribâyı yasaklar ve onun hakkında uyarır. *Ey iman edenler!* Diyerek başlayan ayet grubunu Mukâtil o günde yaşanan bir kültürü anlatarak açıklar. “Alacaklı kişi alacağını istediğinde ödeme zorluğu çeken borçlu, vadenin uzatılması karşılığında borcunu artırmayı teklif ederdi ve her iki tarafın onaylamasıyla işlem tamamlanırdı.” der.¹⁸⁴ Yani o belde o gün bu işi yapan müminlere hitaben inmiş bir ayet grubudur. Çünkü bir şeyin yasaklanması için önce o şeyin uygulanıyor olması gerekir. Mukâtil de uygulananı anlatarak bize ayetin bağlamını daha iyi aktarmaya çalışmıştır.

1.1.8. Ümmet: Muhammed’in Yanındakiler

Doğrudan Muhammed’in ümmetine konuşan 2 ayet surenin en sonundadır. Bundan önce de ümmete hitap edilmiş ancak Mukâtil oralarda belli isimler ve olaylar zikretmiştir. Örneğin “Siz en hayırlı bir ümmetsiniz...” ayetini Yahudilerin iddiaları üzerine inmiş ve

¹⁸¹ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 306-310.

¹⁸² Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 311-314.

¹⁸³ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 317.

¹⁸⁴ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 301.

3 mümin ismi vermiştir. Sonrasında da “kendi zamanlarında en hayırlı” eklemesi yapmıştır. Fakat burada bahsettiğimiz ayetlerde müminlerin herhangi bir sınırı yok. Peygamberle beraber olan, onunla savaşan bütün müminlere bir sesleniş var. 200. Ayet zaten “*Ey iman edenler!*” diyerek başlıyor. Müfessir bu ayetteki *sabırda yarışın* ifadesinin yanına “Nebî ile beraber savaş yerlerinde sabırda yarışın” açıklaması yapıyor. Yani yine genel bir ifade gibi duran ayeti sınırlandırmıştır.¹⁸⁵ Kendi yaşadığı dönemde peygamber hayatta değildir ama bu ayeti kendi dönemine doğrudan taşımamıştır. Bu ayeti Nebî ile savaşanlar ile bağdaştırmıştır.

Tablo 6

Ayet	Ayetteki İfade	Mukâtil’deki Muhatap
28-30	“Sizi uyarıyor”	Kafirleri dost edinen Hâtib b. Ebî Belte’a ve arkadaşları
84	“De ki: (Dua)”	Allah müminlere okumalarını emretti.

1.2. Yahudi Gruplar

1.2.1. Benî Kaynuka’ Yahudileri

Surenin başlarında Uhud Savaşı’ndan hiç bahsedilmez. Daha çok Bedir’le ilgili yorumlarla karşılaşırız. Bedir’den ilk bahsedilen yer de 12. ayettir. Hemen sonrasında 13. Ayette “Karşılaşan iki toplulukta sizin için bir ibret vardır” sözü için müfessir Beni Kaynuka’ Yahudilerini muhatap olarak aktarır. Anlattığına göre Beni Kaynuka’ Yahudileri Bedir’den sonra peygambere gelip onu tehdit ettiler. Bedir’de müşrikleri öldürdüğü gibi onların da onu öldüreceklerini söylediler. Bu tehdidin üzerine *sizin için bir ibret vardır* ayeti indi. Dolayısıyla buradaki siz zamiri Beni Kaynuka’ Yahudilerine gitmektedir.¹⁸⁶

¹⁸⁵ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 324.

¹⁸⁶ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 266.

Bir de sure sonlarına doğru 181. ayetin esbab-ı nüzulü olarak da Beni Kaynuka‘ Yahudilerinden bahsedilir. Ancak burada doğrudan hitap arıyoruz. Birkaç ayet sonra 185. ayette müfessir ayete “onları korkutmak üzere şöyle dedi” diyerek başlıyor.¹⁸⁷ Burada bahsedilen grup imana davet edilen, namaz kılmaya, zekat vermeye –Allah’a güzel bir borç vermeye- davet edilen ancak “Allah bizden borç istediğine göre fakirdir” cevabı veren Beni Kaynuka‘ Yahudileridir. Onlardan dolaylı olarak bahseden ayetlerden sonra Mukâtil’in dediği gibi onları korkutmak üzere “Her nefis ölümü tadacaktır” der.

1.2.2. Dinlerini Üstün Gören Yahudiler

Bir önceki kısımda Yahudilerin dinlerine davet ettiği müminlere söylenmiş ayetleri incelemiştik. Tabi ki aynı zamanda da Yahudilere de cevaplar verilmiştir. Burada ilk bahsedilme yeri olan 18. ayette Abdullah b. Selâm ve arkadaşları Yahudileri imana davet ettiklerinde Yahudiler “bizimki sizin dininizden üstündür” dediler. Burada müfessir Yahudilerin bu sözleri üzerine *فَقَالَ اللَّهُ* sonra Allah dedi ki diyor. Arapçada ف bir fiile geldiği zaman o fiilin bir öncekinin hemen peşi sıra yapıldığı anlamını verir. Aynı zamanda da esbab-ı nüzul aktarma biçimlerindendir. Bundan dolayı bu ayetin Yahudilere cevap olduğunu söyleyebiliriz.

118. ayette “kendinizden başkasını sırdaş edinmeyin” ifadesini müfessir Yahudiler olarak açıklar. Ayetin iniş sebebi Yahudilerden bir grubun münafıkları kendi dinlerine davet etmeleridir. Sonraki ayetin ortasında *de ki: kininizle geberin* ifadesini müfessir “Yahudilere de ki” olarak aktarmıştır. Yani ayet doğrudan Yahudilere konuşur. Bahsi geçen Yahudiler arasında Hurmele’nin iki oğlu Asbağ ve Râfi‘ de vardır.¹⁸⁸

Dinlerine davet eden Yahudiler hakkında inen son pasaj da 98 ve 99. ayetlerdir. Mukâtil bu iki ayeti bitişik yazmıştır. Her iki ayet de “De ki: Ey Ehli Kitap!” ifadesiyle

¹⁸⁷ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 320.

¹⁸⁸ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 298.

başlar. 99. ayette *ey ehli kitap* ifadesinden sonra “Ey Yahudiler” açıklaması yapılmıştır. Sonrasında da sebep-i nüzul anlatılır. Yahudilerin müminlerden Huzeyfe ve Ammâr’ı kendi dinlerine davet etmesi üzerine inen ayetlerdir.¹⁸⁹

1.3. Hristiyan Gruplar

Âl-i ‘İmrân suresinde Necrân Hristiyanları dışında bahsi geçen başka bir Hristiyan grubu yoktur. Surenin en başında onlar hakkında bir rivayet aktarıp ilk ayetleri şöyle açıklamıştır:

“[Aralarında es -Seyyid ve el-Akîb’ in de bulunduğu Necrân Hristiyanları toplanıp, "Biz İsa'nın Allah olduğuna şahitlik ediyoruz" dediler. Allah da onların bu sözlerini yalanlamak üzere buyurdu ki]: Elif-Lâm-Mîm. Allah -ki O'nun dışında ilah yok- Hayy’dır [yani, ölümsüz diridir], Kayyûm’dur [yani, her nefsin kazandıklarını görüp gözetendir].”¹⁹⁰

Necrân Hristiyanları hakkında aktarılan bu rivayetle surenin 35-54. ayetleri arasında neden Hz. İsa’nın hikayesinin anlatıldığı da netleşmiş oluyor.

1.4. Ehli Kitap

Mukâtil’e göre ehl-i kitap denilince söz konusu 2 grup vardır. Birincisi Necrân Hristiyanları, diğeri de Yahudi reislerdir. O gün bu iki grubun da en önemli ortak noktası Muhammed’i inkar ediyor olmalarıydı. Bu yüzden peygamberle tartıştıkları ortak konularda ehl-i kitap olarak cevap verilmiştir. Örneğin İbrahim hakkında tartışmalarını anlatan ayeti Mukâtil şöyle açıklar:

“Ey ehl-i kitap! İbrahim hakkında [yani, onun sizin dininiz üzere olduğu hususunda] niçin ihticac ediyorsunuz [yani, hasımlaşıyorsunuz]?”

¹⁸⁹ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 291-292.

¹⁹⁰ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 262.

[Yahudi reislerinden Ka'b b. el-Eşref, Eba Yasir, Ebe'l-Hukayk ve Zeyd b. et-Tabuh dediler ki: İbrahim bize daha yakındır. Diğer nebîler de bizdendir ve bizim dinimiz üzere idiler. Sen ise Hıristiyanların İsa'yı rabb edindikleri gibi, seni de rabb edinelim istiyorsun.' Necrân Hıristiyanları da şöyle dediler: 'Verdiğin bu emirle Yahudilerin 'Uzeyr'i rabb edindikleri gibi, bizim de seni rabb edinmemizi istiyorsun.' Nebî şöyle karşılık verdi: 'Bundan Allah'a sığınırım, aksine ben hepinizi Allah'a ibadet etmeye, O'na hiçbir şeyi ortak koşmamaya davet ediyorum.' Bunun üzerine Allah, Ey ehl-i kitap! İbrahim hakkında niçin ihticac ediyorsunuz? buyruğunu indirdi.]

Halbuki Tevrat da, İncil de ancak ondan [yani, İbrahim' in ölümünden] sonra indirildi. Akletmiyor musunuz?!"¹⁹¹

1.5. Münafık Gruplar

Müfessir hitabı doğrudan münafıklara atfettiği ayetlerde onların sözlerini aktarır. Bu kimseler 3 farklı yerde 3 farklı konuda doğrudan uyarılmışlardır. İlki Uhud yenilgisinden sonra müminleri ilk dinlerine davet eden münafıklardır. İkincisi Uhud Savaşı'ndan geri çekilen münafıklardır. Müfessir burada onlar için Abdullah b. Selûl ve arkadaşları der. Son olarak da Yahudileri dost edindikleri için uyarılan münafıklar vardır. Hitap örneği olarak müfessir 118. ayeti: "Ey iman edenler [yani, ey 'Abdullah b. Übey, Malik b. ed-Duhşûm el-Ensarî ve münafık arkadaşları]!" diyerek açıklamıştır.¹⁹²

1.6. Kafir Gruplar

Kafirler bu surede en sık muhatap gösterilen gruplardan biri olmasına rağmen doğrudan hitap edildiği ayet sayısı çok azdır. Sadece 3 yerde doğrudan kafirlere hitap edilmiştir. İlki takva sahiplerinin anlatıldığı 15, 16 ve 17. ayetlerdir. De ki diyerek başlayan ayete

¹⁹¹ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 282.

¹⁹² Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 298.

Mukâtil “kafirlerle de ki” anlamı vererek muhatabını belirlemiştir. İkinci olarak müfessir 179. ayette Uhud yenilgisinden sonra sevinen kafirler için ayetin başına “Ey kafirler!” eklemesi yapar.¹⁹³ der.

2. Dolaylı Muhatap Olan Gruplar

2.1. Mümin Gruplar

Surenin en büyük muhatap kitlesi müminlerdir. Müfessirin açıklamalarıyla beraber onlardan dolaylı olarak bahseden ayetlerin sayısı 48’dir. Dolaylı olarak bahsedilen müminler şu şekildedir:

- Bedir Savaşı’na katılmış müminler,¹⁹⁴
- Genel olarak müminler/ümme, ¹⁹⁵
- Abdullah b. Selam ve arkadaşları, ¹⁹⁶
- Uhud Savaşı’na katılmış müminler, ¹⁹⁷
- Yahudilerle tartışanlar, ¹⁹⁸
- Medineliler/Ensar, ¹⁹⁹
- Akıl sahipleri olarak bahsedilen müminler. ²⁰⁰

2.2. Kafir/Müşrik Gruplar

Surenin muhatap kitleleri arasında müminlerden sonra en sık bahsedilen gruplardan biri de kafirlerdir. Kafirlerle doğrudan hitap eden 5 ayet varken onlardan dolaylı olarak bahseden 40 ayet vardır. Tespit ettiğimiz 6 farklı kafir grubu var:

¹⁹³ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s. 318.

¹⁹⁴ İlgili ayetler şunlardır: 13, 165, 169, 170-171.

¹⁹⁵ İlgili ayetler şunlardır: 26, 55, 57, 68, 74, 83, 97, 99, 134, 164.

¹⁹⁶ İlgili ayetler şunlardır: 75, 113-115, 199.

¹⁹⁷ İlgili ayetler şunlardır: 124, 127, 145-148, 154-156, 161-167, 172-173.

¹⁹⁸ İlgili ayetler şunlardır: 96, 188.

¹⁹⁹ İlgili ayetler şunlardır: 109.

²⁰⁰ İlgili ayetler şunlardır: 190-195.

- Mekke kâfirleri, o gün Mekke’de yaşayan kâfirlerdir,²⁰¹
- Bedir Savaşı’na katılan müşrikler,²⁰²
- Uhud Savaşı’na katılan müşrikler,²⁰³
- Ebû Sufyân ve arkadaşları,²⁰⁴
- Arap müşrikler,²⁰⁵
- Genel olarak kâfirler.²⁰⁶

2.3. Yahudi Gruplar

2.3.1. Yahudi Reisleri

Yahudi kelimesi sadece “İbrahim Yahudilerden değildi”²⁰⁷ ayetinde geçer. Ancak Mukâtil 47 ayette söylemi doğrudan/dolaylı olarak Yahudilere atfeder. Bunlardan 36’sı Yahudilerden dolaylı olarak bahsedilen ayetlerdir.²⁰⁸ Yahudi grupları arasında en fazla dikkati çeken grup Yahudi reisleridir. Çünkü genelde Ka’b b. el-Eşref’in temsil ettiği bu grup peygamberle tartışan, diğer Yahudiler üzerinde söz sahibi olan kimselerdir. Bu Yahudi reisleri grubuna atfedilmiş ayetler arasında “Ka’b ve arkadaşları” kalıbı ile bahsedilen 17 ayet vardır. İsim zikredilmeden sadece Yahudi reislerine atıf yapılan ayet sayısı ise 3 tanedir. Yahudi reisleri bazı ayetlerde isim isim zikredilirken, bazı ayetlerde de Ka’b b. el-Eşref ve arkadaşları olarak zikredilir.

2.3.2. Avam Yahudiler

Mukâtil Yahudiler hakkında سَفَلَةُ الْيَهُود adını verdiği bir gruptan bahseder. Bunu “Yahudilerin avamı” yahut “Yahudilerin aşağı tabakası” olarak çevirebiliriz. Yahudi

²⁰¹ İlgili ayetler şunlardır: 4, 12, 28, 88, 117, 127, 172-173, 195-197.

²⁰² İlgili ayetler şunlardır: 13, 140, 165.

²⁰³ İlgili ayetler şunlardır: 127, 150-153, 155, 166-167, 172, 174-177.

²⁰⁴ İlgili ayetler şunlardır: 154, 174, 178.

²⁰⁵ İlgili ayetler şunlardır: 150, 186, 196.

²⁰⁶ İlgili ayetler şunlardır: 14, 91, 173, 192, 197.

²⁰⁷ 3/Âl-i ‘İmrân:67.

²⁰⁸ 3/Âl-i ‘İmrân:4, 7, 8, 10, 19, 21-25, 34, 55, 72-73, 75-78, 81-82, 94, 96, 100, 110-113, 117-118, 120, 184-188, 199.

reislerinin hitap ettiği, yönlendirdiği topluluğa verilmiş bir isimdir. Bu surede Mukâtil 4 yerde onlardan bahseder.²⁰⁹ Hepsinde Yahudi reisleri ifadesi de geçer. Çünkü Yahudilerin avamından bahsedilen ayetlerin tamamında reislerin onlara söyledikleri sözler anlatılır. Örneğin “Gündüzleri Muhammed’e iman ediyormuş gibi yapın, geceleri de onu inkar edin”²¹⁰ ayetindeki bu sözler Yahudilerin avamına reisleri tarafından söylenmiş sözlerdir.

2.3.3. Kafir Olarak Nitelendirilen Yahudiler

Yahudi gruplarının muhatap gösterildiği ifadelerin bir kısmı da kafirler/küfredenler ifadesidir. Ona göre müminler dışında kalanlar Muhammed’i inkar ettiği için kafir olarak nitelenebilir. O yüzden ayetlerde sık sık geçen kafirler/küfredenler ifadelerini farklı gruplara atfetmiştir. Müfessir bu surede 6 ayette dolaylı olarak kafirlerden Yahudiler diye bahseder.²¹¹ 4. ayette geçen “Allah’ın ayetlerini inkar edenler/küfredenler” ifadesinde kafirler isimlerine kadar saydığı bir grup Yahudidir.²¹² “Kim Allah’ın ayetlerini küfrederse,” ayetini peygamberle din hakkında tartışan Yahudilere atfetmiştir.²¹³ 113. ayetteki ehl-i kitap ifadesine Yahudilerin kafirleri demiştir.²¹⁴

2.4. Hristiyan Gruplar

Bu surede Hristiyanlardan bahsedildiğinde müfessirin maksadı sadece Necrân Hristiyanlarıdır. Surenin en başında “İsa’nın Allah olduğuna şahitlik ediyoruz” dedikleri için inen ayetleri doğrudan muhatap olan Hristiyan gruplarda inceledik. Burada onlardan 3. çoğul şahıs olarak bahseden 3 yerden söz ettik. Birincisi Hz. İsa meselesini anlatan 35 ile 54. ayetler arasındır.²¹⁵ Bu meselenin anlatılma sebebi Necrân Hristiyanlarının Hz. İsa

²⁰⁹ 3/Âl-i ‘İmrân: 72-73, 117, 187.

²¹⁰ 3/Âl-i ‘İmrân:72-73.

²¹¹ 3/Âl-i ‘İmrân: 4, 10, 19, 21, 55, 113.

²¹² Mukâtil, *Tefsîr*, I, s.263.

²¹³ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s.267.

²¹⁴ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s.296.

²¹⁵ Mukâtil, *Tefsîr*, I, ss.271-278.

hakkında tartışmalarıdır. Bu sebeple bu hikayenin dolaylı muhataplarıdır. Bir diğer yer ise yine Hz. İsa hakkında peygamberle tartışan Necrânlıların sözleri üzerine peygamberi onlar gibi kuşku duyanlardan olmaması uyaran 60. ayettir.²¹⁶ Son olarak da surenin sonunda 200. ayette Necrânlılara yapılan bir anlaşma mektubu aktarılmıştır.²¹⁷

2.5. Ehli Kitap (Genel Olarak)

Burada hem Yahudileri hem de Hristiyanları bir arada içeren muhatap grubundan bahsettik. Ehl-i kitaptan dolaylı olarak iki farklı şekilde bahsedilir. Biri din hususunda peygamberle tartışan Ehl-i kitap, diğeri ise kafirler/müşrikler olarak nitelendirilen Ehl-i kitap. Bu iki şekilde de kastedilenler Hristiyan olarak Necrânlılar, Yahudi olarak da Yahudi reisleridir.

2.6. Münafık Gruplar

Mukâtil'in tefsirinde münafıklardan dolaylı olarak 9 ayette bahsedilir.²¹⁸ 140. ayette *zalimler* ifadesinin karşılığındadır. 141. ayette *kafirler* ifadesinin karşılığıdır. 142-143, 149, 172 ve 175. ayetlerde Uhud Savaşı'ndan sonra münafıkların müminler arasında yaydığı nifaklar anlatılır.²¹⁹ 149. ayette yine *kafirler* ifadesinin karşılığında münafıklar zikredilir. Müfessir 156. ayette *onlar ki küfrettiler* ifadesine münafıklık ettiler demiştir. 167. ayette münafıkların öncüsü Abdullah b. Ubey b. Selûl ve arkadaşları bir münafık grup olarak önümüze çıkar.²²⁰

2.7. Mürted Gruplar

85. ayetten başlayarak 91. ayete kadarki pasajda mürtedlerden bahsedilir. Bu surede mürtedlerin bahsedildiği tek pasaj bu pasajdır. Burada “İmanlarının ardından küfreden bir

²¹⁶ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s.281.

²¹⁷ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s.326.

²¹⁸ 3/Âl-i 'İmrân:140-143, 149, 156, 159, 167, 172, 175.

²¹⁹ Mukâtil, *Tefsîr*, I, ss.304, 306 ve 316.

²²⁰ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s.312.

kavmi Allah nasıl hidayete iletir?” ayetinden sonra üzerlerine lanet okunur ve azaptan bahsedilir. Burada Mukâtil 12 kişilik bir mürted gruptan bahseder. Bu grup İslam’dan vazgeçip Mekke kafirlerine katılmıştır. Ayetlerin bu grup hakkında indiğini söyler.²²¹

2.8. Başka Din Mensupları

Müfessirin أهل الأديان *ehl-i edyân* yani din mensupları diyerek sınıflandığı grup Müslümanlar dışındaki diğer din mensuplarını kapsar. Genelde bu ifadeyi kullanmasının sebebi müminler dışındakileri tek bir ifadede toplamaktır. Bu surede toplamda 4 ayette kullanmıştır.²²² Biri doğrudan hitaba atfedildiği için onu doğrudan muhatap olan gruplar bölümünde inceledik. Diğer din mensupları dolaylı olarak hitabın atfedildiği ayetlerden biri 83. ayettir. Ayette geçen isteyerek Allah’a teslim olanları müminler olarak tanımlarken, istemeyerek ona teslim olanları diğer din mensupları olarak açıklamıştır.²²³

2.9. Ekonomik Gücü İle Bahsedilen Gruplar

26. ayette “Mülkü dilediğine verir, dilediğinden de alırsın” buyuruluyor. Mukâtil burada yine hitaba bir grup atfediyor. Burada dilediğinden alırsın ifadesini Bizanslılar ve Farslılar gönderiyor. Ancak inanç olarak ortak bir noktaları yok. Kendi deyimiyle kitaplı(Hristiyan) diğeri kitapsız. Fakat mülklerinin onlardan alınıp peygambere verilmesi için bu ayetin indirildiğini söylemiştir.²²⁴ Bu da demek oluyor ki o gün ekonomik olarak en güçlü iki devleti hitaba muhatap olarak görüyor. Çünkü başka bir surede “Allah Bizanslılar ve Farslılardan daha güçlüdür” açıklamasında bulunuyor.²²⁵ Demek ki o dönem Bizans ve Fars’ın çok güçlü olduğuna inanıyorlardı.

²²¹ Mukâtil, *Tefsîr*, I, ss.288-289.

²²² 3/Âl-i ‘İmrân:55, 83, 97 ve 110.

²²³ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s.287.

²²⁴ Mukâtil, *Tefsîr*, I, s.269.

²²⁵ 58/Mucâdele:21; Mukâtil, *Tefsîr*, IV, s.266.

SONUÇ

Kur'an'ın en iyi açıklayıcısı şüphesiz peygamberdi. Onu en iyi anlayanlar da onun ilk muhataplarıydı. Bu hitap onların anlaması için açık ve anlaşılır bir söz olarak gönderiliyordu. Sözün, muhatapları tarafından anlaşılmazsa bir önemi yoktur. Bu yüzden ayetlerin manası o gün o toplumda yaşayan sahabenin ve diğerlerinin idrakiyle doğrudan ilişkilidir. Kur'an sahabenin hayatında bütün sureleri ve ayetleri yazılı tam bir metin olarak yoktu. Aksine yaşamlarının ortasında onlarla birlikte hareket ediyordu. Sordukları sorulara cevaplar alıyor, yaptıkları hatalar üzerine uyarılıyor, üzüldüklerinde teselli ediliyorlardı. Bu yüzden Kur'an o dönem aktif bir hitaptı. Anlaşılma sorunu yoktu, çünkü sorular ve sorunlar üzerine ayetler iniyordu.

Ancak peygamberin vefatından sonra insanların –özellikle nüzul ortamında olmayanların- soruları ve sorunları çoğalmaya başlamıştı. Bu yüzden tefsir faaliyetleri de hicri 1. asırda başlamıştır. Erken dönem tefsirleri arasında tamamlanmış en eski tefsir olması hasebiyle Mukâtil b. Süleyman'ın tefsiri büyük önem arz eder. İsnad zikretmediği gerekçesiyle eserleri hadisçiler tarafından sert eleştirilmiş ancak tefsirciliği de bir o kadar övülmüştür. Kur'an ilimleri hakkında birçok eser yazarak tefsir alanının ilklerine imza atmıştır. Günümüze ulaşmış 3 eseri vardır.

Mukâtil'in tefsiri bağlam tespiti konusunda eşi benzeri olmayan bir özelliğe sahiptir. Kendi dönemindeki eserler daha çok rivayet aktaran, dil bilgisi üzerinde duran eserlerdir. Ancak Mukâtil rivayet aktarmakla kalmaz, ayetlerin her birinin bağlamını titizlikle sunar. Adeta nüzul dönemine götürür ve o dönemin insanları hakkında belli sınıflandırmalar yapar. Mesela kafir denilince kafirler deyip geçmez. Onun için ayetin bağlamına göre kafirler anlam farklılığı gösterir. Mekke kafirleri olabilir, Ebû Süfyan ve arkadaşları olabilir, Yahudiler olabilir, Arap müşrikler olabilir...vb. Sadece kişilerden değil siyasi olaylardan, kültürel durumlardan da bahseder.

Mukâtil muhataplarını belirlerken en fazla önemseydiği şey bağlamdır. Hem metin içi bağlama hem de metin dışı bağlam onun tefsirini oluşturan 2 temel unsurdur. Bağlamı da en basit şekliyle muhataplar üzerinden sunmuştur. Doğrudan veya dolaylı hitaplara belirli özel muhataplar belirlemiş ve bir rivayet zikretmeden de ayetlere mutlaka muhatap belirlemiştir. O yüzden Mukâtil'in zikrettiği rivayetler dışında ayetlere belirlediği her muhatap da onun için esbab-ı nüzuldür.

Âl-i 'İmrân suresi örneğinde Mukâtil'in ilk muhataplarını incelediğimiz çalışmamızın sonuçlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Müfessir bütün ayetleri hitap olarak görmüş ve her birine farklı farklı muhataplar belirlemiştir. Ona göre bu surede 200 ayetin 200'ünün de nüzul döneminde muhatapları vardır. Bunun için EK1'i inceleyebilirsiniz.

2. “Yani” diyerek, zamirlere atıflar yaparak veya “bunun üzerine Allah dedi ki” gibi esbâb-ı nüzul terkipleriyle olayları ve muhatapları aktarır. Aktardığı muhataplar belirli inanç gruplarına dairdir. Bu grupları temsil eden belli bireyler vardır.

3. Doğrudan hitap edilen tek birey muhatap Hz. Muhammed'dir. Dolaylı olarak hitap edilen bireyler; mümin, Yahudi, kafir, Hristiyan, mürted, münafık ve olaylarda adı geçen bireyler olarak sıralanmıştır.

4. Gruplara atfedilen hitapların bireylere nazaran nüzul dönemine ait daha fazla veri taşıdığı gözlemlenmiştir. Çünkü gruplar, o günün toplumuna ait bütün inanç grupları hakkında bilgiler verir. Doğrudan hitap edilenler; mümin, Yahudi, Hristiyan, kafir, münafık gruplar olarak sıralanabilir. Doğrudan en çok hitap edilen grup mümin gruplarıdır. Dolaylı olarak ise gruplar şu şekildedir: Müminler, kafirler, Yahudiler, Hristiyanlar, münafıklar, mürtedler, diğer din mensupları, Bizans ve Farslılar.

5. Âl-i 'İmrân suresi daha çok Hristiyanlardan bahsettiği genel bir kabuldür ancak Mukâtil'e göre müminler dışında en sık Yahudilerden bahseder.

6. Muhatapların tamamı nüzul döneminde yaşayan bireyler/gruplardır. En sık bahsettiği Yahudilerden örnek verelim. Mukâtil kendi zamanındaki Yahudilere, yahut Yahudilerin geneline atıf yapmaz. Yahudiler o gün yaşayan Yahudi resileri, Yahudi avamı, Yahudilerin müminleri veya Beni Kaynuka‘ Yahudileridir.

7. Mukâtil kendi gününe fıkhi ve kelami hükümler çıkarır. Kur’an’ı sonsuza kadar müminler için rehber diye tanımlar. Ancak ayetlere anlam verirken bağlamından koparmaz. Önce bağlamı zikreder, sonra eğer bir hüküm çıkaracaksa çıkarır.

Müfessirin Peygamberin dönemine çok yakın bir zamanda yaşadığını düşünürsek, onun nüzul dönemi hakkında bahsettikleri bizi o günlerin anlam dünyasına yaklaştırabilir. Mukâtil’in muhatapları bu kadar belirgin kılması, sözlü bir hitaba asırlar sonra muhatap olmaya çalışan bugünün okuyucusuna da büyük bir konfor sağlar. Bu sebeplerle umarız ki bundan sonraki çalışmamızda Mukâtil’in bütün tefsirinde kapsamlı bir ilk muhataplar çalışması yaparız. Çalışmamızı onun muhataplarını inceleme noktasında bir başlangıç olarak görüyoruz.

MUKÂTİL'E GÖRE ÂL-İ İMRAN SURESİNİ İLK MUHATAPLARI

Ayet No:	Ayetteki İfadeler	Tefsirdeki Hitabı Belirleyen İfadeler	İlk Muhataplar
1	<i>Elif-Lâm-Mîm</i>	Allah onları (Necrân Hristiyanları) yalanlamak üzere buyurdu.	Necrân Hristiyanları
2	<i>Allah' ki ondan başka ilah yok...</i>	Ona (Muhammed'e) haber verdi	Muhammed, Necran Hristiyanları
3	<i>Sana kitabı indirdi...</i>	Ey Muhammed!	Muhammed
4	<i>1. Küfredenler 2. Allah intikam sahibi</i>	1. Yani Yahudiler: Ka'b ve diğerleri 2. Mekkelilerden intikam alacak	1. Ka'b ve diğerleri 2. Mekkeliler
5	<i>Ona (Allah'a) gizli kalmaz</i>	(Metinsel bağlam)	(devam)
6	<i>Sizi şekillendiren odur (Allah'tır).</i>	Bu ayet onların İsa hakkındaki sözleri hakkında inmiştir.	Necrân Hristiyanları
7	<i>Bir kısmı da müteşabihdir</i>	Muhammed'in ümmeti hakkında şüpheye düşen Yahudiler	Yahudiler
8	<i>(Dua)</i>	Abdullah b. Selâm ve arkadaşları şöyle dua ettiler	Abdullah b. Selam ve arkadaşları
9	<i>(Dua)</i>	İbn Selâm ve arkadaşları şöyle devam ettiler	Abdullah b. Selam ve arkadaşları
10	<i>O küfredenlerin...</i>	Yani Yahudiler: özellikle Ka'b b. el-Eşref	Ka'b b. el-Eşref ve Yahudiler
11	<i>Tıpkı Âl-i Fir'avn gibi</i>	Yalanlamak bakımından tıpkı	Yahudiler
12	<i>O küfredenlere de ki</i>	Muhammed Mekkelilere dedi	Muhammed
13	<i>Sizin için bir ibret vardır</i>	Ey Yahudiler!: Beni Kaynuka' Yahudileri	Beni Kaynuka' Yahudileri
14	<i>İnsanlara</i>	Yani kafirlere	Kafirler
15	<i>De ki</i>	Kafirlere de ki	Muhammed, kafirler
16	<i>Onlar ki...</i>	(Metinsel bağlam: kafirlere anlatılan) o kulların amellerini anlatıyor	Kafirler
17	<i>O sabredenler...</i>	(Metinsel bağlam: kafirlere anlatılan) o amellerin özelliklerini anlatıyor	Kafirler
18	<i>1. Kendilerine ilim verilenler 2. Allah şahit</i>	1. Abdullah b. Selâm ve arkadaşları 2. Yahudi reislerinin sözleri üzerine Allah dedi ki	1. İbn Selâm ve arkadaşları 2. Yahudi reisleri
19	<i>1. O kitap verilenler 2. kim küfrederse</i>	1. Yahudi ve Hristiyanlar 2. Yahudilerden kim küfrederse	1. Ehl-i kitap 2. Yahudiler
20	<i>1. Seninle ... de ki 2. Tartışılırsa 3. o kitap verilenler</i>	1. Ey Muhammed! 2. Yani Yahudiler 3. Tevrat ve İncil ehli	1. Muhammed 2. Ehl-i kitap 3. Yahudiler
21	<i>Onları müjdele</i>	1. Ey Muhammed!	1. Muhammed

		2. Yahudileri müjdele	2. Yahudiler
22	<i>İşte bunlar</i>	Yani bu işleri yapanlar	Yahudiler
23	1. Baksana 2. Kitaptan kendilerine bir nasip verilenlere...	1. Muhammed 2. Ka'b b. el-Eşref ve diğerleri	1. Muhammed 2. Ka'b ve diğerleri
24	<i>Uydurdukları yalanlar</i>	Allah'ın oğulları ve sevgilileri olduklarını söyleyen (Yahudiler)	Yahudiler
25	<i>...halleri nasıl olacak?</i>	(devam) Allah onları korkutarak buyuruyor	Yahudiler
26	1. Ey mülkün maliki... 2. Dilediğinden mülkü alırsın	1. Nebî'nin duası üzerine indi 2. Yani Bizanslılardan ve Farslılardan	1. Muhammed 2. Bizans ve Fars
27	<i>Dilediğine rızık verirsın</i>	(Metinsel bağlam)	(Devam)
28	1. kafirleri 2. dost edinmesinler	1. Mekke kafirleri 2. Hâtıb b. Ebi Belte'a	Hâtıb b. Ebî Belte'a ve arkadaşları
29	1. de ki 2. kafirlere karşı 3. açıklasanız da	1. Ey Muhammed! 2. Mekke kafirleri 3. Hâtıb ve diğerleri gibi	Muhammed, Hâtıb b. Ebî Belte'a ve arkadaşları
30	<i>Allah sizi kendisinden uyarıyor</i>	Allah onları korkutarak ve ümitlendirerek dedi ki	Hâtıb b. Ebî Belte'a ve arkadaşları
31	1. De ki 2. Eğer Allah'ı seviyorsanız	1. Allah Nebî'sine şöyle emretti 2. Ka'b ve arkadaşları	1. Muhammed 2. Ka'b ve arkadaşları
32	1. De ki	1. Muhammed 2. Yahudilere de ki	1. Muhammed 2. Ka'b ve arkadaşları
33	<i>Âl-i 'İmrân'ı üstün kıldı</i>	Yani Musa ve Harun'u kendi çağdaşlarından üstün kıldı	Ka'b ve arkadaşları
34	<i>Allah semidir</i>	Allah Yahudilerin o sözlerini işitendir	Ka'b ve arkadaşları
35-55	<i>(İsa'nın hikayesinin anlatıldığı bölüm)</i>	1. Allah Nebî'sine dedi (36. ayet) 2. Ey Muhammed! (44. ayet)	Muhammed
56	<i>O küfredenlere</i>	Ehl-i kitap kafirlerine	Ehl-i kitap
57	<i>O inananlar</i>	Muhammed'in ümmeti	
58	<i>Sana tilavet ediyoruz</i>	Ey Muhammed!	Muhammed
59	<i>İsa'nın meseli Adem'in meseli gibidir</i>	Necrân Hristiyanları heyetinden Seyyid ve Akîb İsa hakkında sordular	Necrân Hristiyanları
60	1. Kuşku duyanlardan olma	1. Ey Muhammed! 2. İsa meselinden kuşku duyanlar gibi	1. Muhammed 2. Necran Hristiyanları
61	1. Sana gelen ilmin 2. kim çekişirse	1. Muhammed 2. İsa hakkında çekişenler	1. Muhammed 2. Necran Hristiyanları
62	<i>Gerçek kıssa budur</i>	Sizin söyledikleriniz ise batıldır	Necrân Hristiyanları

63	<i>Yüz çevirirlerse</i>	Lanetleşmekten kaçınırlarsa	Necran Hristiyanları
64	1. <i>De ki</i> 2. <i>Ey ehl-i kitap!</i> <i>...rab edinmeyin</i>	1. Ey Muhammed onlara de ki! 2. İsa'yı rab edinmişlerdi	1. Muhammed 2. Necrân Hristiyanları
65	<i>Ey ehl-i kitap</i>	Yahudilerden: Ka'b ve arkadaşları Hristiyanlardan: Necran Hristiyanları	Ehl-i kitap
66	<i>İlminiz olan şeyde tartışınız</i>	Tevrat ve İncil'de gelenler hakkında	Ehl-i kitap
67	<i>İbrahim ne Yahudi ne de Hristiyandı</i>	(metinsel bağlam: İbrahim hakkında tartışanlara cevap)	Ehl-i kitap
68	<i>İbrahim'e en yakın olan</i>	(metinsel bağlam: İbrahim hakkında tartışanlara cevap)	Ehl-i kitap
69	1. <i>Ehl-i kitaptan bir grup</i> 2. <i>sizi</i>	1. Yahudiler 2. Ammar ve Huzeyfe	1. Yahudiler 2. Müminler
70	<i>Ey ehl-i kitap!</i>	(metinsel bağlam)	Yahudiler
71	<i>Ey ehl-i kitap!</i>	(metinsel bağlam)	Yahudiler
72	<i>Ehl-i kitaptan bir grup</i>	Ka'b ve Malik b. ed-Dayf	Ka'b ve Malik
73	1. <i>Başkasına iman etmeyin</i> 2. <i>de ki</i>	1. Ka'b ve Malik Yahudi avamına dedi ki 2. Ey Muhammed! de ki	1. Ka'b ve Malik 2. Muhammed
74	<i>Dilediğine tahsis eder</i>	Müminlere tahsis etti	Müminler
75	1. <i>Ehl-i kitaptan öyleleri</i> 2. <i>Onlardan öylesi</i>	1. İbn Selâm ve arkadaşları 2. Kafir Yahudiler: Ka'b ve arkadaşları	1. İbn Selâm ve arkadaşları 2. Ka'b ve arkadaşları
76	<i>Kim sözünü tutarsa</i>	Tevrat'ta kendisinden alınan sözü	Yahudiler
77	<i>Sözlerini satanlar</i>	Yani Yahudi reisleri	Yahudi reisleri
78	<i>Onlardan bir grup</i>	Ka'b ve arkadaşları	Ka'b ve arkadaşları
79	<i>İnsanlara</i>	Yani İsrailoğullarına	Ehl-i kitap
80	<i>Nebîleri rab edinmenizi</i>	İsa ve Uzeyr'i rab edinmenizi	Ehl-i kitap
81	<i>Hani Allah nebîlerden söz almıştı</i>	(Müminlerden) el-Asbağ ve Kerdem'in sözleri üzerine Allah şöyle dedi	Müminler
82	<i>Kim bundan yüz çevirirse</i>	Tevrat'ta kabul ettikten sonra Muhammed'e imandan yüz çevirirse	Yahudiler
83	1. <i>İsteyerek teslim olanlar</i> 2. <i>İstemeyerek teslim olanlar</i>	1. Müminler 2. Diğer din mensupları	1. Müminler 2. Diğer din mensupları
84	<i>De ki Allah'a ve bize indirilene iman ettik</i>	Allah bu ayeti indirdi ve müminlere okumasını emretti	Müminler
85	<i>Kim İslam'dan başka din ararsa</i>	Ayet, İslam'dan irtidat eden Tu'me b. Ubeyrık hakkında inmiştir.	Mürted Tu'me b. Ubeyrık
86	<i>küfreden bir kavmi</i>	(Metinsel bağlam)	Mürtedler

87	<i>İşte onları karşılığı</i>	(Metinsel bağlam)	Mürtedler
88	<i>Onlardan azab hafifletilmez</i>	Ayet İslam'dan irtidad eden 12 kişi hakkında inmiştir	Mürted 12 kişi
89	<i>Tövbe edenler ve ıslah olanlar</i>	(Bahsedilen 12 mürted arasından tövbe eden) Hâris hakkında şunu indirdi	Hâris b. Suveyd b. es-Sâmit el-Ensârî
90	<i>İmanlarının ardından küfretmiş olanlar</i>	Allah onlar (bahsedilen mürted 11 kişi) hakkında şöyle buyurdu	Mürted 11 kişi
91	<i>Küfredenler ve kafir olarak ölenler</i>	Allah onlar (bahsedilen mürtedler) ve kafirler hakkında şöyle haber verdi	Mürtedler ve kafirler
92	<i>Siz sevdiğiniz şeylerden</i>	(metinsel bağlam)	Mürtedler ve kafirler
93	<i>De ki</i>	Allah nebîsine şöyle dedi: Yahudilere de ki	1. Muhammed, 2. Yahudiler
94	<i>Kim yalan uydurursa</i>	Allah onları (Yahudileri) ayıplayarak buyurdu.	Yahudiler
95	<i>1. De ki 2. Allah doğru söyledi</i>	1. Nebî demişti 2. Yahudi v Hristiyanlar iddia etmişti	1. Muhammed 2. Yahudiler
96	<i>insanlar için ilk kurulan ev Bekke...</i>	Yahudiler kible Beytu'l-Makdis demişti. Bunun üzerine Allah buyurdu	Yahudiler
97	<i>1. kim oraya girerse 2. kim küfrederse</i>	1. Cahiliyye döneminde kim girerse 2. Diğer din mensuplarından	1. Cahiliyye dönemindekiler
98	<i>1. De ki: 2. Ey ehl-i kitap!</i>	(metinsel bağlam: sonraki ayetle birleşik yazılmış)	1. Muhammed, 2. Yahudiler
99	<i>1. De ki 2. Ey ehl-i kitap</i>	1. Muhammed 2. Yahudiler	1. Muhammed, 2. Yahudiler
100	<i>Ey iman edenler!</i>	Huzeyfe ve Ammâr	Huzeyfe ve Ammâr
101	<i>Allah'ın ayetleri size okunurken</i>	(metinsel bağlam) Huzeyfe ve Ammâr	Huzeyfe ve Ammâr
102	<i>Ey iman edenler!</i>	Ey Ensâr! : Evs ve Hazreciler	Medineli müminler
103	<i>Siz düşman idiniz</i>	Siz cahiliyye döneminde düşman idiniz	Medineli müminler
104	<i>siz ümmet olun...</i>	(metinsel bağlam: önceki ayetin devamı)	Medineli müminler
105	<i>1. olmayın 2. ihtilaf edenler gibi</i>	1. Allah müminlere buyuruyor. 2. Musa'nın ardından ihtilafa düşenler	1. Medineli müminler 2. Ehl-i kitap
106	<i>(onlara yapılacak azaplar)</i>	(metinsel bağlam) Allah müminlere buyuruyor.	Medineli müminler
107	<i>(müminlere rahmet)</i>	(metinsel bağlam) Allah müminlere buyuruyor.	Medineli müminler
108	<i>İşte bunlar Allah'ın ayetleridir</i>	(metinsel bağlam) Allah müminlere buyuruyor.	Medineli müminler
109	<i>Bütün işler Allah'adır</i>	Evs ve Hazrec kendileriyle övündü	Medineli müminler
110	<i>Siz insanlar için en hayırlı</i>	Abdullah b. Mesûd, Muâz b. Cebel, Salim	Müminler

111	1. Ehl-i kitap... 'ın çoğu 2. İçlerinde müminler	1. Yahudilerin çoğu 2. Abdullah b. Selâm ve arkadaşları	1. Yahudiler 2. İbn Selâm ve arkadaşları
112	Nerede olurlarsa olsunlar	Allah Yahudilerin durumunu haber veriyor	Yahudiler
113	Hepsi bir değildir	1. Kafir yahudilerle İbn Selâm ve arkadaşları bir değildir	1. Yahudiler 2. İbn Selâm ve arkadaşları
114	İşte onlar salihlerdendir	(metinsel bağlam)	İbn Selâm ve arkadaşları
115	Muttakileri	Yani İbn Selâm ve arkadaşlarını	İbn Selâm ve arkadaşları
116	O küfredenler var ya	Ka'b ve arkadaşları	Ka'b ve arkadaşları
117	Onların	Yani kafirlerin: Yahudilerin avamı	Yahudilerin avamı
118	Ey iman edenler!	Yani ey Abdullah b. Ubey ve münafıklar!	Münafıklar
119	1. Siz 2. onları 3. de ki	1. siz ey müminler topluluğu! 2. Yahudileri 3. Muhammed	1. müminler 2. Yahudiler 3. Muhammed
120	1. size bir iyilik/kötülük 2. üzülürler/sevinirler	2. Bedir'deki iyilik/Uhud'daki kötülük 2. Allah Yahudiler hakkında buyuruyor	Bedir ve Uhud'daki müminler
121	Hani sen	Ey Muhammed!	Muhammed
122	Sizden iki grup	Ensar'dan iki kol: Beni Harise ve Seleme	Ensar'dan iki kol
123	Size yardım etmişti	Size Bedir'de yardım etmişti	Bedir'deki müminler
124	O vakit sen	Yani Uhud günü Muhammed sen	Muhammed
125	Evet.	Allah soruya şöyle cevap veriyor	Uhud günü müminler
126	Kalpleriniz emin olsun	(metinsel bağlam) müminlerin zaferi	Uhud günü müminler
127	O küfredenlerden	Yani Mekkelilerden (Uhud günü)	Uhud günü Mekkeliler
128	Sana bir şey yoktur	Ey Muhammed sana	Muhammed
129	Allah gafûrdur	Usayye ve Zekvân kabilesinin azabı hakkında	Usayye ve Zekvân Kabilesi
130	Ey iman edenler riba yemeyin	Allah onlara şöyle öğüt veriyor	Müminler
131	O ateşten sakının	Sonra onları korkutuyor	Müminler
132	Allah'a itaat edin	(metinsel bağlam)	Müminler
133	...cennete koşun	Sonra onları teşvik ediyor	Müminler
134	Onlar ki...	Allah takva sahipleri hakkında dedi ki	Takva sahipleri
135	Onlar bir hata yaptığında	Ömer b. Kays hakkında inmiştir	Mümin birey
136	İşte bunların karşılığı	Ömer b. Kays hakkında inmiştir	Mümin birey
137	Sizden evvel	Allah bu ümmeti korkutuyor	Bu ümmet

138	<i>İnsanlar için bir beyan</i>	Allah onlara öğüt veriyor	Bu ümmet
139	<i>Gevşemeyin</i>	Uhud günü olanlar için üzölmeyin	Uhud günü müminler
140	<i>size bir yara dokunduysa</i>	Uhud günü müminlere	Uhud ve Bedir'deki müminler
141	<i>iman edenleri temizlesin</i>	(metinsel bağlam)	Uhud ve Bedir'deki müminler
142	<i>Yoksa siz</i>	Yani ey müminler siz	Uhud'da yenilen müminler
143	<i>Ölümü istiyordunuz</i>	Bedir'den sonra müminler dediler	Uhud'da yenilen müminler
144	<i>Muhammed başka değil</i>	Münafıkların sözleri üzerine buyuruldu	Münafıklar
145	<i>Kim dünya sevabını isterse</i>	Uhud günü ganimet peşinde koşanlar	Uhud günü müminler
146	<i>Nebîlerden niceleri</i>	Allah onları teselli için haber veriyor	Uhud'a katılan müminler
147	<i>Şundan başka...</i>	(metinsel bağlam)	Uhud'a katılan müminler
148	<i>Neticede Allah</i>	(metinsel bağlam)	Uhud'a katılan müminler
149	<i>Ey iman edenler!</i>	Münafıkların müminlere sözleri üzerine	Uhud'a katılan müminlere
150	<i>Allah sizin mevlanızdır</i>	Uhud'a katılan müminler	Uhud'a katılan müminlere
151	<i>Onların mevlası ateştir</i>	Müşriklerin	müşrikler
152	<i>Onları öldürüyordunuz</i>	Uhud günü müşrikleri öldürüyordunuz	Uhud'a katılan müminlere
153	<i>Rasul sizi çağırıyordu</i>	Yani ey müminler topluluğu gelin diyordu	Uhud'a katılan müminlere
154	<i>İçinizden bir grubu</i>	Müminlerden 7 kişi hakkında inmiştir	Muhammed, Uhud'a katılan müminlere
155	<i>İçinizden dönenler</i>	Uhud günü kaçanlar	Uhud'a katılan müminlere
156	<i>Ey iman edenler</i>	Allah müminlere öğüt verdi	Uhud'a katılan müminlere
157	<i>Eğer Allah yolunda</i>	(metinsel bağlam)	Uhud'a katılan müminlere
158	<i>Ölseniz de öldürölseniz de</i>	Onları uyarıyor	Uhud'a katılan müminlere
159	<i>1. Sen yumuşak davrandın 2. onlara</i>	1. Muhammed 2. münafıklara	1. Muhammed 2. münafıklar
160	<i>Size yardım ederse</i>	Düşmanlarınıza karşı korursa	Uhud'a katılan müminlere
161	<i>Nebî için hainlik olur şey değil</i>	Uhud günü yerlerini terk edenler hakkında inmiştir	Uhud'a katılan müminlere

162	<i>Tabi olan</i>	Uhud günü hainlik etmeyen	Uhud günü müminler
163	<i>Onlar Allah indinde...</i>	Uhud günü hainlik etmeyenler hakkındadır	Uhud günü müminler
164	<i>Allah müminleri</i>	Müminler	Müminler
165	<i>Size musibet isabet edince</i>	Müşriklerin başına Bedir’de getirdiğiniz	Uhud ve Bedir’e katılan müminler
166	<i>Size isabet eden</i>	Uhud’da öldürülme	Uhud’a katılan müminlere
167	<i>Ve münafıklık edenleri</i>	Abdullah b. Ubey ve arkadaşları	Abdullah b. Ubey ve arkadaşları
168	<i>Onlar ki oturdular</i>	Abdullah b. Ubey ve beraberinde 300 kişi	Münafıklar
169	<i>Katledilenleri ölü sanma</i>	Bedir’de ölen Müslümanları ölü sanma	Bedir’de ölenleri soran müminler
170	<i>Sevinç içindedirler</i>	(Bedir’de ölen Müslümanlar hakkında)	Bedir’de ölenleri soran müminler
171	<i>Allah müminlerin ecrini</i>	(metinsel bağlam)	Bedir’de ölenleri soran müminler
172	<i>Rasulünün çağrısına icabet edenler</i>	Uhud’dan sonra Nebî’nin çağrısına uyanlar	Ensar’dan 70 kişi
173	<i>Allah bize yeter dediler</i>	Nebî ve onun ashabı dedi	Ensar’dan 70 kişi
174	<i>Bir lütuf ile döndüler</i>	Medine’ye geri döndüler	Ensar’dan 70 kişi
175	<i>Şeytan sizi korkutuyor</i>	Münafıklar müminleri müşriklerin çokluğuyla korkutuyor	Uhud’a katılan müminlere
176	<i>Küfürde yarışanlar</i>	Uhud günü müşrikler	Uhud günü müşrikler
178	<i>Küfrü satın alanlar</i>	Allah onlar(müşrikler)hakkında buyuruyor	Uhud günü müşrikler
179	<i>Allah müminleri bırakmaz</i>	Ey kafirler!	Kafirler
180	<i>Cimrilik edenler</i>	Zekat vermeyen Yahudiler	Beni Kaynuka‘ Yahudileri
181	<i>Allah fakirdir dediler</i>	Aralarından Yahudi Finhas dedi	Beni Kaynuka‘ Yahudileri
182	<i>Ellerinizin getirdiğidir</i>	(metinsel bağlam)	Beni Kaynuka‘ Yahudileri
183	<i>1. de ki 2. onlara</i>	1. Ey Nebî! 2. Allah o Yahudilerden haber veriyor	1. Muhammed 2. Beni Kaynuka‘ Yahudileri
184	<i>1. Eğer seni 2. tekzib ediyorlarsa</i>	1. Yani Ey Muhammed seni 2. Yahudiler	1. Muhammed 2. Beni Kaynuka‘ Yahudileri
185	<i>Her nefis ölümü tadacaktır</i>	Allah onları korkutmak üzere buyuruyor	Beni Kaynuka‘ Yahudileri
186	<i>İmtihan olacaksınız</i>	Nebî ve Ebû Bekr es-Sıddîk hakkında nazil olmuştur.	Muhammed ve Ebû Bekr

187	<i>Onu az paraya sattılar</i>	Yahudi reisleri	Yahudi reisleri
188	<i>1. Sanma 2. yapmadıklarıyla övülmeyi sevenler</i>	1. yani sanma ey Nebî 2. Mümin gibi davranan Yahudiler	1. Muhammed 2. Yahudiler
189	<i>Göklerin ve yerin mülkü</i>	Allah zatını ta'zim ederek buyuruyor	Yahudiler
190	<i>Ulu'l-elbâb için</i>	Akıl sahibi müminler için	Müminler
191	<i>Ulu'l-elbâb('ın duası)</i>	Akıl sahibi müminler	Müminler
192	<i>Ulu'l-elbâb('ın duası)</i>	Akıl sahibi müminler	Müminler
193	<i>Ulu'l-elbâb('ın duası)</i>	Akıl sahibi müminler	Müminler
194	<i>Ulu'l-elbâb('ın duası)</i>	Akıl sahibi müminler	Müminler
195	<i>Rableri onlara şöyle icabet etti</i>	Mekke'den çıkarılan ve Medine'ye hicret edenler	Akıl sahibi müminler?
196	<i>1. küfredenlerin 2. seni aldatmasın</i>	1. Arap müşriklerin/Mekke kafirlerinin 2. Yani ey Muhammed seni	1. Mekke kafirleri 2. Muhammed
197	<i>Sonları cehennem</i>	Arap müşrikler/Mekke kafirleri	Mekke kafirleri
198	<i>Rablerine ittika edenlere</i>	Allah müminlerin ahirettekini yerini anlatıyor	Müminler
199	<i>1. Ehl-i kitaptan öyleleri 2. Size indirilene</i>	1. İbn Selam gibi 2. Muhammed'in ümmeti	Müminler
200	<i>Sabırda yarışın</i>	Nebî ile birlikte savaşta	Müminler

KAYNAKÇA

- Albayrak, Halis. "Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsirinde Söz-Muhatap-Anlam İlişkisi," M. Mahfuz Söylemez (ed.), *Kur'an ve İslami İlimlerin Anlaşılmasında Tarihin Önemi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013) içinde, ss. 83-105.
- Altınörs, Atakan. "Anlam," *Dil Felsefesi Sözlüğü*, s.73.
- el-Askalânî, İbn Hacer. *et-Tehzîbu't-Tehzîb*. Haydarâbâd: Dairetu'l-Maârif'in-Nizamiyye, 1908.
- el-Basri, Ebu'l-Huseyn. *el-Mu'temed*. Tah. Halil Meys. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1982.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Tefsirde Mukâtil İbn Süleyman ve Eserleri," *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (1976), s. 1-35.
- Cevizci, Ahmet. "Sözcelem," *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Pradigma, 1999. s.797.
- Çelik, İbrahim. "Kur'an'da Haberî Sıfatlar ve Mukâtil b. Süleyman'a İsnad Edilen Teşbih Fikri," *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2:2 (1987), ss. 151-159.
- Efe, Seyfullah. "Mukâtil Bin Süleyman tefsirinde Esbâb-ı Nüzûl", Yüksek Lisan Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2004.
- Gezer, Süleyman. "Kur'an'ın Anlaşılmasında Sözlü Hitabın Rolü", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2007.
- Hamurcu, M. Fevzi. *Mukâtil b. Süleyman ve İlk Fikhî Tefsir*. Ankara: Fecr Yayınları, 2009.
- Hamurlı, Mustafa. "Sebeb-i Nüzûlün Tefsire Etkisi Bakımından Âl-i İmrân Sûresi Örneği", Doktora Tezi, Harran Üniversitesi, Şanlıurfa, 2021.
- Hanefî, Hasan. "Esbâb-ı Nüzûlün Anlamı Nedir?" terc. Ahmet Nedim Serinsu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (1998), s. 225-232.
- Işık, Emin. "Âl-i İmrân Suresi," *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.2, s.307.

- İbn Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshak. *Fihrist*. Tah. İbrahim Ramazan. Beyrut: Daru'l-Marife, 1997.
- İbn Süleyman, Mukâtil. *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*. Tah. Abdullah Mahmut Şehhâte. Beyrut: Dâru İhyâ'it-Turâs, 2002.
- el-İsfehani, er-Rağib. “كَلِمَ”, *el-Mufredat fi Ğaribi'l-Kur'an*, s.722.
- Koç, Mehmet Akif. *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi: es-Sa'lebî (427/1036) Tefsirinde Mukâtil b. Suleymân (150/767) Rivayetleri*. Ankara: Kitâbiyât, 2005.
- Kurtubî, Şems'ud-Din. *el-Cami' li-Ahkam'il-Kur'ân*. Tah. Ahmed el-Berdûni ve İbrahim Atfîş. Kahire: Dar'ul-Kutubu'l-Mısriyye, 1964.
- Özer, Ayşenur. “Kur'an'da 'A-M-R Kökünün Semantik Analizi” Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2020.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri*, “söz,” <https://sozluk.gov.tr/> (05.02.2021).
- Türker, Ömer. *Erken Dönem Tefsirlerinde Tevil Sorunu*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017.
- Usta, Esra. “Mukâtil B. Süleyman'ın (V.150/767) Esbab-ı Nüzul Rivayetlerini Kullanımı -Mekki sureler örneği-,” Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2020.
- Vardar, Berke. “Söz,” *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, s.71.

ÖZET

Tezimiz giriş (konu, önem, yöntem ve kaynaklar, söz-muhatap-anlam ilişkisi, Mukâtil'in yöntemleri) ve iki ana bölümden (1: Mukâtil'e Göre Âl-i 'İmrân Suresinin İlk Muhatapları: Bireyler; 2: Mukâtil'e Göre Âl-i 'İmrân Suresinin Muhatapları: Gruplar) oluşmaktadır.

Birinci bölümde Mukâtil'in ayetlerde muhatap olarak zikrettiği bireyler iki kısımda incelenmiştir. Birinci kısımda doğrudan hitap edilmiş tek birey olan Hz. Muhammed, ikinci kısımda ise dolaylı olarak muhatap gösterilmiş mümin, Yahudi, kafir, Hristiyan, mürted, münafık ve diğer bireyler incelenmiştir.

İkinci bölümde Mukâtil'in ayetlerde muhatap olarak gösterdiği gruplar iki kısımda incelenmiştir. Birinci kısımda doğrudan hitap edilen mümin, Yahudi, Hristiyan, ehl-i kitap, münafık ve kafir gruplar incelenmiştir. İkinci kısımda ise dolaylı muhatap olarak kendilerinden bahsedilmiş mümin, kafir, Yahudi, Hristiyan, ehl-i kitap, münafık, mürted ve diğer gruplar incelenmiştir.

Sonuç bölümünde araştırmada ulaşılan bulguları anlatılmıştır. Ek1 bölümünde Âl-i 'İmrân suresinde Mukâtil'in muhataplarını gösteren bir tablo verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir; Mukâtil b. Süleyman; Âl-i 'İmrân suresi; hitap; muhatap; bağlam.

ABSTRACT

This dissertation consists of an introduction (subject, importance, method and sources, word-interlocutor-meaning relationship, Muqâtil's methods) and two main parts (1: First Addressees of Surah Âl-i 'Imrân according to Muqâtil: Individuals; 2: First Addressees of Surah Âl-i 'Imrân according to Muqâtil: Groups).

In the first part, the individuals mentioned by Muqâtil as addressees in the verses are examined in two sections. Hz. Muhammed, who is the only individual addressed

directly, examined in the first section. Believers, Jews, infidels, Christians, apostates, hypocrites and other individuals who are indirectly addressed are examined in the second section.

In the second part, the groups that Muqâtil refers to as the addressee in the verses are examined in two sections. In the first section, the groups of believers, Jews, Christians, People of the Book, hypocrites and unbelievers that are addressed directly are examined. In the second section, believers, infidels, Jews, Christians, People of the Book, hypocrites, apostates and other groups, who were mentioned as indirect interlocutors, were examined.

In the conclusion part, the findings of the research are explained. In Appendix 1, a table showing the addressees of Muqâtil in Surah Âl-i 'Imrân is given. Keywords: Tafsir; Muqâtil b. Suleiman; Surah Âl-i 'Imran; appeal; interlocutor; context.